

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ
MULTİKULTURALİZM
ELMİ-TƏDQIQAT LABORATORİYASI

AİDA İMANQULİYEVA
VƏ
ŞƏRQ-QƏRB ƏLAQƏLƏRİNİN
MULTİKULTURAL TƏDQIQI

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

MULTİKULTURALİZM ELMI-TƏDQJQAT LABORATORİYASI

**AİDA İMANQULİYEVƏ
VƏ
ŞƏRQ-QƏRB ƏLAQƏLƏRİNİN
MULTİKULTURAL TƏDQJQJ**

BAKİ – 2019

ADU-nun Multikulturalizm Elmi-Tədqiqat Laboratoriyası tərəfindən
nəşr olunur.

Redaktorlar:

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Irina Kunina**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Nurlana Mustafayeva**

Rəyçilər:

Nərgiz Əliyeva
tarix üzrə elmlər doktoru, şərqşünas

Bəhman Kərimov
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Tərtibçi:

Əli Fərhadov
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Aida İmanquliyeva və Şərq-Qərb əlaqələrinin multikultural tədqiqi
(məqalələr toplusu). – Bakı, 2019. – 72 səh.

"Aida İmanquliyeva və "Şərq-Qərb əlaqələrinin multikultural tədqiqi" məqalələr toplusunda görkəmli Azərbaycan şərqşünası, professor Aida İmanquliyevanın yaradıcılığı işığında ərəb məhcər ədəbiyyatı tədqiq edilmiş və onların əsərlərindən nümunələr verilmişdir. Toplu dövrümüzün multikulturalizm və islam həmrəyliyi ideyaları ilə həmahəng olub, şərqşünaslar, multikulturalizm tədqiqatçıları, həmçinin geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

A 4702060000 61-19
026

© ADU, 2019

UNUDULMAZ...

Çox az qadın tapılar ki, alimliyi, zərifliyi, müdrikliyi bir simada birləşsin. Aida xanım belə qadınlardan idi.

Onun həyatı yaradıcılığını, yaradıcılığı isə həyatını tamamlayırdı. Tanıdığı və tanımadığı insanlara mehriban münasibəti, dostluğa sədaqəti, xoş rəftarı və sarsılmaz iradəsi onu gənc yaşlarından həmkarlarının sevimlisinə çevirmişdi. Böyük bir elmi məktəbin layəqətli nümayəndəsi kimi öz çıxırını, sonra isə öz yolunu sala bilmiş, təkcə ərəb filologiyası üçün deyil, həm də nəzəri filologiya üçün dəyərli müddəalar, prinsiplər müəyyənləşdirmiş bu şəxs bu gün də onu tanıyanların, əsərlərindən işıq götürənlərin minnətdar xatirəsində yaşayır. Ondan öyrənməyin, onun yolu ilə getməyin faydasını bu gün həm də gənc nəsil dərinədən hiss edir. Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllim və tələbələrinin birgə keçirdikləri konfrans buna əyani sübutdur.

Aida xanım İmanquliyeva öz xeyirxahlıq dolu potensialından, təəssüf ki, sonadək istifadə edə bilmədi – amansız əcəl buna imkan vermədi. Onun potensialını bu gün davamçıları-həmkarları və tələbələri, övladları və doğmaları layəqət və şərafətlə həyata keçirirlər. Tanıdığı və azca da olsa ünsiyyət-də olduğu hər bir kəs bu gün də onu unuda bilmir.

O unudulmazdır.

Kamal Abdulla,
ADU-nun rektoru, akademik

AIDA İMANQULİYEVA (1939-1992)

Aida Nəsir qızı İmanquliyeva 1939-cu il oktyabrın 10-da Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Atası görkəmli jurnalist, pedaqoq, əməkdar elm xadimi Nəsir İmanquliyev Azərbaycan mətbuatının bünövrəsini qoyanlardan biri olmuş, uzun müddət «Bakı» və «Baku» qəzetlərinin baş redaktoru işləmişdir.

Aida İmanquliyeva 1957-ci ildə Bakı şəhəri 132 sayılı orta məktəbi qızıl medalla bitirmişdir. 1957-ci ildə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuşdur.

1962-ci ildə Universitetin Şərqşünaslıq fakültəsinin ərəb filologiyası bölməsini bitirəndən sonra həmin universitetin Yaxın Şərq xalqları və ədəbiyyatı tarixi kafedrasının aspirantı olmuş, daha sonra keçmiş SSRİ EA Asiya xalqları İnstitutunun aspiranturasında təhsil almışdır. 1966-cı ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə edən Aida İmanquliyeva Azərbaycan EA Şərqşünaslıq İnstitutunda işə başlamışdır. O, kiçik elmi işçi (1966), baş elmi işçi (1973), ərəb filologiyası şöbəsinin müdiri (1976-cı ildən), elmi işlər üzrə direktor müavini (1988-ci ildən) və 1991-1992-ci illərdə Azərbaycan EA Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifələrində çalışmışdır.

1989-cu ildə Aida İmanquliyeva Tbilisi şəhərində müvəffəqiyyətlə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, ilk azərbaycanlı qadın-ərəbşünas elmlər doktoru olmuş, tezliklə bu ixtisas üzrə professor adı almışdır.

Üç monoqrafiya («Mixail Nuaymə və «Qələmlər birliyi», M., 1975; «Cübrən Xəlil Cübrən», B., 1975; «Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri», B., 1991) və 70-dən artıq elmi məqalənin müəllifi olan Aida İmanquliyeva Şərq filologiyası sahəsində yazılmış bir çox elmi əsərlərin redaktoru olmuşdur. Azərbaycan EA Şərqşünaslıq İnstitutunda fəaliyyət göstərən «Asiya və

Afrika xarici ölkələri ədəbiyyatları» ixtisası üzrə müdafiə şurasının üzvü, sədr müavini və sədri olmuşdur.

Prof. Aida İmanquliyeva Azərbaycan şərqşünaslıq elmini dəfələrlə yaxın və uzaq xarici ölkələrdə (Moskva, Kiyev, Poltava, Sankt-Peterburq, Halle və s.) təmsil etmişdir. Aida İmanquliyeva elmi-təşkilati fəaliyyətində yüksək ixtisaslı ərəbşünas kadrların hazırlanmasını diqqət mərkəzində saxlamışdır. Onun rəhbərlik etdiyi Ərəb filologiyası şöbəsində qısa müddətdə 10-dan artıq namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

Aida İmanquliyeva Ümumittifaq Şərqşünaslar Cəmiyyətinin Rəyasət Heyətinin, Şərq ədəbiyyatlarının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Koordinasiya Şurasının və Yazıçılar Birliyinin üzvü olmuşdur. O, uzun illər pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, ADU-da ərəb filologiyası fənnindən mühazirələr oxumuşdur.

Aida İmanquliyeva 1992-ci ilin 19 sentyabrında vəfat etmişdir.

I HİSSƏ

**AİDA İMANQULİYEVANIN ANADAN OLMASININ
78-Cİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR EDİLMİŞ
“ŞƏRQ-QƏRB ƏLAQƏLƏRİNİN MULTİKULTURAL
TƏDQIQI” MÖVZUSUNDA KEÇİRİLMİŞ
DƏYİRMİ MASANIN
(Bakı-09.10.2017)
MATERİALLARI**

AIDA İMANQULİYEVANIN MULTİKULTURALİZMİN İNKİŞAFINDA ROLU

Çeşmi Hacıyeva

ADU rektorunun

multikulturalizm məsələləri üzrə müşaviri, i.e.d.

Aida İmanquliyeva Azərbaycanın elm tarixində çoxsaylı «ilk»lərə imza atmış istedadlı alim və ictimai xadimdir. O, Azərbaycan tarixində ilk qadın şərqşünas alim, filologiya elmləri doktoru və professor, Azərbaycan şərqşünaslığında mühacir ərəb ədəbiyyatının ilk qadın tədqiqatçısı, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifəsini tutan ilk qadın olmuşdur. Aida xanım bu qurumlar çərçivəsində ərəb mədəniyyəti, ədəbiyyatı və filologiyasının öyrənilməsinə və təbliğinə böyük töhfə vermişdir. Azərbaycan şərqşünaslıq məktəbinin parlaq nümayəndəsi, elmi ictimaiyyətdə böyük nüfuz sahibi olan elm xadimi Aida xanım Azərbaycanı dəfələrlə ərəb ədəbiyyatı və filologiyasının aktual məsələlərinə həsr olunmuş elmi konfranslarda və simpoziumlarda təmsil etmişdir. Dünyanın bir çox ölkələrinin böyük alimləri yekdil fikirdə olublar ki, Aida İmanquliyevanın çoxşaxəli elmi fəaliyyəti dünya mədəni nailiyyətləri xəzinəsinə əvəzsiz töhfələr verib.

Azərbaycan alimi yeni ərəb ədəbiyyatı və ərəb ölkələrində mədəni intibah tarixi sahəsində nüfuzlu mütəxəssis kimi ötən əsrin 70-ci illərində öz əsərlərində yeni ərəb romantizminin fəlsəfi inkişafını işıqlandırmış, müasir ərəb ədəbiyyatının ən əhəmiyyətli cəhətini – humanizmi üzə çıxarmışdır.

Aida İmanquliyeva Şərq ilə Qərb ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı təsirini sistemli şəkildə araşdıran ilk azərbaycanlı alim olmuşdur. O, bu sahədə çoxsaylı kitab və məqalələrin müəllifi və elmi redaktorudur.

O, geniş maarifçiliklə və ictimai fəaliyyətlə məşğul olubmuş, Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsində ərəb ədəbiyyatından və filolo-

giasından mühazirələr söyləmiş, tərcüməçiliklə məşğul olmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə onlarca alim elmi həyata vəsiqə qazanmışdır.

Aida İmanquliyevanın yüksək intellekti, gözəl xasiyyəti, bədii istedadı, prinsipiallığı, elmi baxışlarını əsaslandırmaq bacarığı, habelə mükəmməl və nəcib aurasını onun çoxsaylı tələbələri, dostları, alim həmkarları, hətta ölkə hüdudlarından kənarda da qeyd edirlər.

Öz dövrünün elmi elitası, alimlər, müəllimlər, jurnalistlər, dövlət xadimləri arasında tərbiyə almış, məşhur kübar nəslin parlaq nümayəndəsi olan Aida İmanquliyevanın Azərbaycanda qadın hərəkatı tarixində də xüsusi yeri var. Onun hər iki qızı – Azərbaycanın birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva və Moskva Dövlət Universiteti Bakı filialının rektoru, professor Nərgiz Paşayeva analarının ideyalarının davamçılarıdır. Onlar Azərbaycanın mədəni, elmi, multikultural irsinin dünya ictimaiyyəti ilə qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəmlənməsi və inkişafı yolunda titanik fəaliyyətlərini daim davam etdirirlər.

Aida İmanquliyeva, qısa, lakin mənalı və şərəfli ömrünü elmə həsr edərək, keçmiş və müasir dövrün dərin fəlsəfi təfəkkürü arasındakı gözəgörünməz əlaqələri üzə çıxarmağa nail olmuşdur. Aida İmanquliyevanın elmi irsi Azərbaycanın ərəb ölkələri ilə yaxınlaşmasında, dövlətlərimiz arasında beynəlxalq - multikultural münasibətlərin inkişafında bu gün də mühüm rol oynayır və əlbəttə, bu irsin daha geniş müstəvidə, dünya səviyyəsində hərtərəfli öyrənilməsi olduqca zəruridir. Şübhəsiz ki, o, nəinki parlaq bir alim, eləcə də öz xalqının qəlbində kamilliyin, nəcibliyin, əsl Azərbaycan qadınının rəmzi kimi daim qəlblərimizdə yaşayacaqdır.

**AIDA İMANQULİYEVANIN
TƏDQIQATLARININ ƏSAS MƏZİYYƏTLƏRİ:
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİ**

Bəsirə Əzizəliyeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
fil.ü.f.d., dosent*

Görkəmli şərqşünas alim Aida İmanquliyeva XX əsrdə Azərbaycan ərəbşünaslığı elminin əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması, ərəb ədəbiyyatının müxtəlif problemləri və ayrı-ayrı müəffəkkir ərəb yazıçıların yaradıcılığının öyrənilməsində xüsusi xidmətləri ilə seçilir. Tarix boyu Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni sferasında qadın ziyalılarımızın mühüm və əhəmiyyətli rola malik olduğu milli ənənələrimizin davamçısı kimi Aida İmanquliyevanın fəaliyyətində üç əsas sahəni ayırd etmək mümkündür.

İlk növbədə, Aida xanımın Azərbaycan şərqşünaslığı tarixində ilk qadın alimlərdən biri, bu sahədə doktorluq dissertasiyası müdafiə edən birinci xanım tədqiqatçı kimi fəaliyyəti diqqəti cəlb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ərəbşünas alimin araşdırdığı problemin – ərəb mühacirət ədəbiyyatının mövzusu zəngin və mürəkkəb olmaqla yanaşı, yeni və tədqiq olunmamış bir istiqamət idi.

Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarının əsas hissəsinin, monoqrafiya və məqalələrinin böyük bir qisminin həsr olunduğu ərəb mühacirət ədəbiyyatının araşdırılmasının başlıca əhəmiyyətini şərqşünas alim çox düzgün şərh etmişdir. Ərəbşünas tədqiqatçıya görə, VIII-XII əsrlərdə çıxışlanmış mərhələsi ni yaşayaraq, intibah dövrünün mədəni yüksəlişinə öz əhəmiyyətli töhfəsini verən ərəb mədəniyyəti XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində məhcər ədə-

biyyatının formalaşması, bu ədəbi istiqamətin yüksək fəaliyyəti ilə bir daha xüsusi zirvə fəth etmişdir.

Müəyyən zaman daxilində ABŞ-da fəaliyyət göstərən, milli ədəbiyyatı, eləcə də Şərqi cəsarətli inkişaf tarixinə malik ədəbi ənənələri, dini və fəlsəfi dünyagörüşünü Qərb mədəniyyəti ilə vəhdətdə ifadə edən ərəb müəffəkkir yazıçıların – Cübran Xəlil Cübran, Əmin ər-Reyhani və Mixail Nüaymənin multikultural dəyərlərlə zəngin yaradıcılığının tədqiqi Azərbaycan elminə bir sıra yeni keyfiyyətlər gətirmişdir.

Ərəb mühacirət ədəbiyyatının öyrənilməsi bədii ədəbiyyatın xüsusi forması olan, milli ədəbiyyatın dünya mədəniyyətinə inteqrasiyasında optimal və intensiv ədəbi şəraitin əsas göstəricisi kimi çıxış edən mühacirət ədəbiyyatı nəzəriyyəsinin aydınlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Dünya elmində Orientalizm konsepsiyasının ən məşhur nəzəriyyəçilərindən biri olan Edvard Said Qərb mədəniyyətini sürgün edilənlərin, mühacirlərin, qaçqınların yaradıcılıq məhsulu hesab edir (4, s.252). Bu kontekstdən yanaşdıqda ABŞ-dakı ərəb ədəbiyyatını milli ədəbiyyatın mühacirətdəki fəaliyyət qrupu kimi səciyyələndirmək olmaz. Ərəb ədiblərinin ingilisdilli fəaliyyəti onların milli ədəbiyyatın sərhədlərini aşmağa, təkə mövzu, forma, ədəbi ənənələr deyil, dil göstəricisi baxımından da ərəb-Amerika yazıçıları kimi qəbul olunmalarına yol açdı. Mixail Nüaymə Cübran Xəlil Cübranın ingilisdilli ilk kitabı olan "The Madman" - "Dəli" kitabını dəyərləndirərkən mühacir yazıçısının ikidilli yaradıcılıq fəaliyyətinin məhz mədəniyyətləri qovuşdurmaq arzusundan qaynaqlandığını ifadə edirdi: "O bildirdi ki, ruhunda rəssam və şair əkizdir. O, amerikalılara poeziyanı yox, rəssamlığı gətirmişdir, dili bir qardaşlarına isə rəssamlığı yox, poeziyanı miras qoymuşdur. Ərəblər təsviri incəsənəti anlamadıkları üçün onun rəssamlığından bir şey başa düşmürdülər, amerikalılar isə ərəb dilini bilmədikləri üçün onun poeziyasını dərk etmirdilər. Deməli, əgər o, iki şeyi birləşdirmək istəyirdisə, ingiliscə yazmalı idi. Bu onun çoxdan-kı arzusu idi" (7, s.138).

"Mən iki dünyanın vətəndaşıyam – Kainatın vətəndaşıyam" deyən Əmin ər-Reyhani də ikidilli yaradıcılıq prosesini ədəbi düşüncənin qlobal həllində ən önəmli vasitələrdən sayırdı. Əgər müasir dövrümüzdə "ingilis dili, qloballaşmanın həqiqi dili, müasir dünyanın "lingua-franca"sı" (5, s.138) kimi dəyərləndirilsə, bu təlimin ədəbiyyatdakı təzahürlərini daha öncəki dövrlərdə müşahidə edir, məhcər ərəb yazıçılarının bədii irsində görürük. Burada artıq Şərq düşüncəsi Qərb dilində danışsın, o, milli ədəbiyyatın dünya ədəbiyyatına birbaşa inteqrasiyası, dünyanın ədəbi-bədii yaradıcılıq sferasında qəbul olunma faktı, ən başlıcası isə ədəbi dəyərlərin vəhdəti, fərqli dünyagörüşlərin sintezi kimi meydana çıxır. Ona görə də ərəb ədəblərinin yaradıcılığı multikultural dəyərlərlə zəngindir. Bu baxımdan da ərəbşünas alim A.İmanquliyeva çox haqlı bir nəticəyə gəlir ki, "ərəb məhcər ədəbiyyatının bütün ərəb ədəbiyyatının inkişafı tarixində kiçik epizod olmasına baxmayaraq, "Suriya-Amerika məktəbi"nin yazıçıları həm ərəb Şərqində, həm də Qərbdə çox geniş şöhrət qazanmışlar və onların yaradıcılığını nəzərə almadan yeni ərəb ədəbiyyatının inkişafının tam və dolğun mənzərəsini təsvir etmək qeyri-mümkündür" (1, s.47).

Aida İmanquliyevanın tədqiqatları müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın mühüm məsələlərinin araşdırılması, ərəb yazıçılarının yaradıcılıq nümunəsində Şərq və Qərb ölkələri ədəbiyyatlarının ortaq, uyğun və fərqli problemlərinin öyrənilməsi, qarşılıqlı və birtərəfli təsir nəzəriyyəsinin şərhini qarşıya qoyur. Ərəbşünas alim yazır: "Bu yazıçıların yaradıcı fəaliyyətinin əhəmiyyəti ondadır ki, onlar Avropa və Amerika ədəbiyyatının etik və bədii dəyərini yenilik ruhunda əxz edərək, yeni formada ifadə etmiş, onların nailiyyətlərini ən yaxşı milli ənənələrlə sintezdə təcəssüm etdirmişlər" (1, s.19). Həqiqətən də, Ə.ər-Reyhani və C.X.Cübranın yaradıcılığında ingilis romantikləri və Amerika transsəndentalizmi, M.Nüaymənin ədəbi-fəlsəfi irsində rus realizmi və nəzəri-estetik fikri ilə səsələnən məqamlar dünya ədəbiyyatının böyük bir sahəsinə kompleks şəkildə yanaşmaq, müqayisəli araşdırmalar aparmaq zəruriyyətini doğurur. İslam və xristian dini, sufizm və Qərb fəlsəfəsi, qədim hind mədə-

niyyəti və digər möhtəşəm mənbələrdən qaynaqlanan mövzu və ideyaları da nəzərə alsaq, ərəb yazıçılarının yaradıcılıq sferası və A.İmanquliyevanın tədqiqatçılıq fəaliyyətinin sərhədlərini təsvir edə bilərik.

Bütövlükdə, ərəbşünas alimin müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq sferasında tədqiq etdiyi ədəbi nümunələr üç əsas problem ətrafında ümumiləşdirilmişdir:

Birinci, mühacir yazıçıların yaradıcılığında Şərq və Qərb mədəniyyətinə baxış məsələsi ərəbşünas alimin diqqət mərkəzində olmuşdur. A.İmanquliyeva yazır: "C.X.Cübran, Ə.ər-Reyhani və M.Nüaymə özlərinin cəhədatlı bədii yaradıcılıqlarında Avropa və Amerika ədəbiyyatının nailiyyətlərini mənimsəmiş, onların dəyərlərini ən yaxşı milli bədii ənənələrlə üzvi surətdə sintezləşdirmişlər" (1, s.312).

Şərq və Qərb ölkələri arasındakı mədəni əlaqələrin tarixi qədər qədim olsa da, Şərq və Qərb problemi öz konseptual həllini son əsrlərin ədəbi-fəlsəfi və ictimai fikrində tapmış, XIX əsrin II yarısından sonra, xüsusilə sonlarına doğru qlobal düşüncənin aktual mövzularından birinə çevrilmişdir. Ərəb mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri də Şərq-Qərb problemində bədii düşüncə və mövzu çərçivəsində yanan ədəblərdən fərqli olaraq, sistemli konsepsiya irəli sürmüş, prinsipial məqamları ortaya qoymuşlar. Qərb ədəbiyyatında V.Şekspir, K.Marlo, B.Conson, D.Milton, V.Vordsvort, T.Mur, C.Q.Bayron, P.B.Selli, V.Skot və s., ərəb ədəbiyyatında Q.Əmin, Ə.İshaq, M.Teymur və digərlərinin Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin müqayisəli təqdimi ilə bağlı fikirlərindən daha ön plana keçərək məhcər yazıçıları problemi nəzəri təlim səviyyəsinə yüksəldildilər. Ərəb tədqiqatçısı Əmin Albert Reyhani mövzu ilə bağlı məhcər yazıçılardan biri haqqında çox haqlı şəkildə yazır: "Ər-Reyhani istəyirdi ki, Şərq və Qərb arasındakı müzakirələr siyasətdən əxlaqa, etnik maraqlardan insan dəyərlərinə aid müzakirələrə çevrilsin" (20). Ə.ər-Reyhani ingilis dilində yazdığı "The Book of Khalid" - "Xalidin kitabı" əsərində "Şərqin ürəyi və Qərbin ağlına sahib həqiqi xilaskarın" (9, s.322) azadlıq və demokratiyaya əsaslanan ərəb imperiyası yaradaçağına inanırdı. "The White Way and Desert" – "Ağ yol və Səhra" əsərində

Şərq və Qərbi nəzərdə tutaraq, "biz kifayət qədər dərinə və kifayət qədər yüksəyə gedəndə görüşürük" (8, s.20) deyən Ər-Reyhani mədəniyyətlərin birliyini vacib amil kimi dəyərləndirirdi.

Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın nəzəri məsələləri çərçivəsində araşdırılan ikinci problem romantizmlə bağlıdır. Ərəb yazıçılarının yaradıcılıq metodlarından bəhs edərkən şərqşünas alim yazır: "Suriya-Amerika məktəbi"nin təcrübəsində Qərb və Şərq ənənələrinin sintezi problemi, bu məktəbin nümayəndələri tərəfindən Qərbi Avropa və Amerika romantizminin və rus tənqidi realizminin mənimsənilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri problemi, onların əsərlərində yaradıcı metodun təkamülü problemi meydana çıxır" (1, s.20).

İnsan şəxsiyyətinə böyük önəm vermək, cəmiyyət və təbiətə maddi və mənəvi tərəflərdən yanaşmaq, həqiqət, xeyir və gözəlliyin vəhdəti, klassik ədəbi irsə münasibət, vətən və millət haqqında düşüncələr, humanizm ideyaları, şair təxəyyülünə xüsusi yer verilməsi, poeziya və sənət məsələləri, təbiət və sivilizasiya, multikultural dəyərlər və digər mövzuları ilə ədəbiyyata yol açan romantizm mühacir ərəb yazıçılarının yaradıcılığında da aparıcı yer tutur. Əmin Ər-Reyhani maarifçilik, Cübran Xəlil Cübran sentimentalizm, Mixail Nüəymə realizmin xüsusiyyətlərini müəyyən mərhələdə öz əsərlərində ifadə etsələr də romantizm hər üç müəllif üçün xarakterik olmuşdur.

Ə.Ər-Reyhaniyə həsr etdiyi tədqiqatlarda əsas problemlərdən biri kimi "sənətkar Əmin Ər-Reyhani Qərb, xüsusilə də Amerika romantizmini hansı dərəcədə qəbul edib və romantizmin ideya və konsepsiyaları onun yaradıcılığında hansı inkişaf səviyyəsinə çatıb" (1, s.143) məsələsini irəli sürən görkəmli şərqşünas ərəb yazıçısının yaradıcılığını R.U.Emerson, U.İitmen, H.Toro kimi Amerika transsendentalizminin görkəmli nümayəndələrinin əsərləri ilə müqayisəli tədqiqat prosesində öyrənmişdir.

Amerika romantizminin xüsusi mərhələsi olan transsendentalizmin idealizm və sosial fəallıq kimi iki mühüm cəhəti Əmin Ər-Reyhaninin "Xalidin kitabı" əsəri üçün də çox səciyyəvidir. Amerika transsendentalistləri fəlsəfi

baza kimi alman idealist fəlsəfəsindən bəhrələnmişdirlər ki, bu fəlsəfi sistem əsasında zəngin tarixə malik Şərq idealizmi, hind fəlsəfəsi, brahmanizm ideyaları dayanırdı. Amerika transsendentalizminə mənsub şairlərin mövzu baxımından da Şərqə meyl etmələri, Şərq ədəbiyyatına xüsusi maraq göstərmələri Əmin Ər-Reyhaninin Qərb ədəbiyyatının məhz bu istiqamətinə meylinin əsasında dayanan faktlardandır. Ərəb yazıçısı inikas üsulu kimi, sözsüz ki, Şərq ədəbiyyatında daha qədim və zəngin ənənələri olan romantizmə Amerika transsendentalizminin ideyaları əsasında yeni ruh və orijinal sintez gətirmişdir. Buna görə də "güclü dalğa çimərlək üzərində işarə qoyur və o, sonralar okeanda əsas səviyyəyə çevrilir. Dünyanın böyük mütəfəkkirləri də belə edir" (9, s.325) deyən Xalidin sözləri Əmin Ər-Reyhaninin Amerika transsendentalizmi ilə səsleşən fikirlərini göstərməklə yanaşı, milli ədəbiyyatın ənənələrini də ehtiva edir.

A.İmanquliyeva C.X.Cübranın romantizmindən bəhs edərkən, "XX əsrin 10-cu illərinin sonu – 20-ci illərinin əvvəllərində Cübranın yaradıcılığında romantizm əsas metod kimi öz təsdiqini tapır" (1, s.109) - deyə qeyd etmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, bu dövrdə və daha sonrakı mərhələlərdə yazılmış ingilisdilli "Dəli", "Müjdəçi", "Peyğəmbər" və digər kitablarında C.X.Cübranın romantik yaradıcılığı daha da zənginləşmişdir.

C.X.Cübranın yaradıcılığına öz təsirini göstərən Qərb şairləri arasında XIX əsr ingilis şairi V.Bleyk, "Göl məktəbi" nümayəndələri – S.T.Kolric, V.Vordsvort və Amerika transsendentalistləri daha çox diqqət cəlb edir. "Sizin ideyalarınız İudaizm, Brahmanizm, Buddizm, Xristianlıq və İslamı müdafiə edir. Mənim fikrimdə yalnız bir yeganə universal din var" (6, s.106) deyən Cübranın fikirlərindən də göründüyü kimi, Qərbin ədəbi-fəlsəfi ideyaları Şərqi sufi dünyagörüşü zəminində ifadə olunmuşdur.

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın nəzəri problemləri sisteminə A.İmanquliyevanın tədqiqatlarında araşdırılan üçüncü məsələ realizm ilə bağlıdır. Ərəbşünas alim M.Nüəyməni ərəb ədəbiyyatı tarixində realist hekayənin məşhur nümayəndələrindən biri kimi dəyərləndirərək yazır: "M.Nüəy-

mənin hekayələrinin əsas məziyyəti də onların, məhz, real həyatı əks etdirməsidir" (2, s.220).

Bütövlükdə, XIX əsrin ortalarından etibarən inkişaf edən yeni ərəb ədəbiyyatında realist istiqamətin inkişafı hekayə və novella janrlarının yeni yaradıcı metodunun keyfiyyətləri şərcivəsində formalaşması üçün də zəmin yaratmışdır. Şərq ədəbiyyatında XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində realizmin formalaşması prosesi başa çatmışdır. Mühacirət ədəbiyyatı ərəb bədii yaradıcılığında realizmin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. İlk realistlərdən biri kimi qiymətləndirilən M.Nüaymə bu sahədə realist rus yazıçısı A.P.Çexov, maarifçi-realist İ.S.Turgenev və mütəfəkkir ədib L.N.Tolstoyun yaradıcılıq keyfiyyətlərindən də orijinal şəkildə bəhrələnmişdir. M.Nüaymənin L.N.Tolstoy ideyaları ilə səsleşən "Mirdadin kitabı", "Ər-qəşin xatirələri", "Sonuncu gün" kimi əsərlərinin romantizmlə daha çox bağlı olduğunu qeyd etməklə, hekayə və novellalarında A.P.Çexov ənənələri, "Atalar və oğullar" pyesində isə İ.S.Turgenevin görüşləri ilə səsleşən realist xüsusiyyətlərin üstünlük təşkil etdiyini söyləmək lazımdır. Bununla belə, M.Nüaymənin kiçik nəsr janrlarında yazdığı əsərlərdə milli ədəbiyyatın ənənələri başlıca yer tuturdu. Görkəmli tədqiqatçı A.İmanquliyeva də həmin məqamlara xüsusi önəm verir, yazıçını "orijinal və özünəməxsus sənətkar" kimi səciyyələndirirdi: "Nüaymənin bütün hekayələri ərəb gerçəkliyinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Onun novellaları yalnız süjet və məzmununa görə deyil, həm də öz ruhuna görə millidir" (1, s.292).

A.İmanquliyevanın Azərbaycanın ictimai-mədəni həyatında reallaşdırdığı elmi-təşkilati fəaliyyəti də böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bir tərəfdən ərəbşünas alim Moskva, Sank-Peterburq, Kiyev, Poltava, Hamburq, Halle kimi dünyanın müxəlif şəhərlərində keçirilən beynəlxalq elmi konfranslarda Azərbaycan elmini təmsil etmişdir. Digər tərəfdən isə A.İmanquliyeva AMEA Şərqşünaslıq İnstitutunda şöbə müdiri, direktor müavini və direktor kimi mühüm təşkilati işləri reallaşdırmışdır.

Bütün bunlar görkəmli şərqşünas alim Aida İmanquliyevanın multikultural dəyərlərlə zəngin ədəbiyyatı tədqiq etməklə Azərbaycan ərəbşünaslığının inkişafındakı mühüm rolunu göstərir, cəmiyyətimizin elmi mühiti və mədəni həyatındakı yüksək fəaliyyətdən xəbər verir.

Ədəbiyyat

1. İmanquliyeva A. Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri. Bakı: Elm, 2003.
2. İmanquliyeva A.N. Müasir ərəb yazıçısı Mixail Nüaymənin novellarındakı realizm haqqında // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, 1967, № 3-4, s. 218-225.
3. Рейхани А. Избранные. Л.: Художественная литература, 1988, 447 с.
4. Саид Е. Мысли об изгнании // Иностранная литература. 2003, № 1, с. 252-262.
5. Тлостанова М. Эра Агасфера или как сделать читателей менее счастливыми // Иностранная литература, 2003, №1, с. 238-251.
6. Bushrui B.S., Gotch P. Gibran of Lebanon. Beirut-Lebanon: American University of Beirut, 1975, 100 p.
7. Naimy M. Kahlil Gibran: A Biography. New York: Philosophical library, 1985, 265p.
8. Rihani A. The White Way and Desert. Washington: DC: Platform International, 2002, 172 p.
9. Rihani A. The Book of Khalid. New York: 1973, 364 p.
10. Rihani A.A. Cross-Cultural Approaches to Reconciliation: Ameen Rihani and H.G.Wells / Ameen Rihani: Bridging East and West. A pioneering Call for Arab-American Understanding (Edited by Nathan C.Funk, Betty J.Sitka). New York: University press of America, 2004, pp. 16-24.

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ŞƏRQLƏ QƏRB – AİDA İMANQULİYEVA YARADICILIĞINDA FƏRQLİ DÜNYALAR, ORTAQ DƏYƏRLƏR

Mahir Həmidov

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına

*Şərqşünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi,
fil.ü.f.d.*

Ərəb ölkələri arasında "Bilədu-Şam" (Şam diyarı – Suriya, Livan, İordaniya və Fələstin) adlandırılan regionun Avropa ilə əlaqəsi hər zaman mövcud olmuş, bu ərazilərdə müsəlman və xristian ərəblər üçün təhsil mərkəzləri açılmışdır. Erken yaşlarından bu təhsil ocaqlarında təlim-tərbiyə görmüş, XX əsr ərəb ədəbiyyatında yeni bir cığır başlanan bu ziyalılar arasında ərəb məhcər ədəbiyyatının (Mühacir ərəb ədəbiyyatı) nümayəndələri də vardı. Ərəb ədəbiyyatı tarixində çoxçeşlidli mədəniyyət qaynaqlarından bəhrələnməsi ilə seçilən ərəb məhcər ədiblərinin yaradıcılığında müxtəlif ədəbi-fəlsəfi cərəyanların izləri olduqca aydın görünməkdədir.

Rus ədəbiyyatından tutmuş, Amerika, Avropa ədəbiyyatına qədər, müsəlman sufi düşüncə tərzinə, Qərb və Uzaq Şərqdəki düşüncə cərəyanlarına dərinləndirən ərəb məhcər ədiblərinin ədəbi-fəlsəfi irsini araşdırıb yalnız Azərbaycan oxucusuna deyil, eyni zamanda dünya ictimaiyyətinin də diqqətinə çatdıran, "müqayisəli ədəbiyyat" fonunda ərəb məhcər ədiblərinin yaradıcılığının müqayisəli tədqiqatını aparan görkəmli ərəbşünas alim məhz Aida İmanquliyeva olmuşdur.

Qeyd edək ki, hər hansı bir ədibin yaradıcılığının və ya ədəbi cərəyanının müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb olunması asan məsələ deyil. Xüsusən də bu tədqiqat müxtəlif multikultural dəyərləri, mədəniyyətləri öz yaradıcılıqlarında təcəssüm etdirən ərəb məhcər ədiblərinin bədii irsi fonunda daha çətindir. Onların xristian və müsəlman mədəniyyətlərindən qidalanan şəxsiy-

yəti daha sonra rus və Amerika intellektuallarının və qədim hind inancının təsiri nəticəsində formalaşaraq, yeni elmi-ədəbi simaların üzə çıxmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, ədəbiyyatla yanaşı, Həllac Mənsur, İbn Ərəbi, İbn Fəriz, İbn Sina, Əbül-əla əl-Məərri, Cəlaləddin Rumi kimi müsəlman mütəfəkkirlərinin, xristian mistik cərəyanlarının, amerikan transsensualistlərinin və Uzaq Şərq düşüncə və inanc sistemlərindən Latso, Budda, Brahma kimi fikir öndərlərinin təlimlərinin bilicisi olan ərəb məhcər ədiblərinin [1, s.225-227] ədəbi irsinin müqayisəli tədqiqatını apara bilmək, ən azından həmin mütəfəkkirləri dərinləndirən bilməyi tələb edir. Bu baxımdan ərəb məhcər ədiblərinin ədəbi-fəlsəfi irsinin müqayisəli tədqiqı Aida xanımın, sadəcə, ərəb ədəbiyyatı mütəxəssisi deyil, həm də fərqli ədəbi və fəlsəfi cərəyanların, multikultural dəyərlərin də dərin bilicisi olduğunu göstərir.

Aida xanım ərəb, rus, türk, ingilis, fransız, bir sözlə dünya ədəbiyyatının bilicisi idi. O, islamdan öncəki cahiliyyə şairlərinin əsərlərini, islamdan sonrakı ərəb ədəbiyyatını, XIX yüzillikdə Avropanın təsiri altında yeni janrlarda yaradılmış müasir ərəb ədəbiyyatını gözəl bilirdi. Buna görə də o, ərəb məhcər ədəbiyyatının orijinal təhlilini verə bildi. Bu təhlillərin ərəb müəlliflərinin yazdıqlarından daha güclü və hərtərəfli olduğunu söyləmək mümkündür. Onlar məhcər şair və yazıçılarınin tərcümeyi-halını, əsərlərindən nümunələri verməklə kifayətlənir, elmi təhlilə bir qədər səthi yanaşırlar. Aida xanım isə dərinliklərə bağ vurur, məsələlərə, xüsusilə multikultural dəyərlərə elmi prinsipliliklə yanaşır, bütün məziyyətləri əhatə etməyə çalışırdı.

Ədəbi cərəyanlara gəldikdə Aida xanım Cübrən Xəlil Cübranın erkən yaradıcılığında sentimentalizm cərəyanını izləməsini, sonralar sentimentalizmdən romantizmə keçid dövrünü yaşamasını, Əmin ər-Reyhaninin ərəb romantizminin təşəkkülündə rolunu, Mixail Nüaymənin rus ədəbiyyatındakı realizmdən bəhrələnməsini ustalıqla açıb göstərmişdir [2, s.242-259].

A.İmanquliyevanın bu sahədəki tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirən görkəmli şərqşünas alim, akademik Vəsim Məmmədəliyevin sözləri ilə desək, "Aida İmanquliyeva məhcər ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələri

Cübran Xəlil Cübranın və Əmin ər-Reyhaninin daha çox Qərb romantizminin, Mixail Nüaymənin isə rus tənqidi realizminin təsirinə məruz qaldığını göstərmiş və bunun əsas səbəbini onların dünyagörüşü, düşükləri mühit, ədəbi-bədii qayəsi və yaradıcılıq istiqamətləri ilə bağlamışdır. Müəllif belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Cübran və ər-Reyhanıda R.U.Emersonun, U.Uitmenin, N.Toronun, Şellinin, Bayronun, Hüqonun təsiri daha çox hiss edilirdi halda, Poltavada təhsil almış Mixail Nüaymənin bədii yaradıcılığında L.Tolstoyun, İ.Turqenevin, A.Çexovun, ədəbi-tənqidi məqalələrində isə V.Belinskinin təsiri müşahidə olunur".

Aida xanımın elmi yaradıcılığının aparıcı motivi Şərq-Qərb məsələsi idi. O, əsrlər boyu bir-biri ilə mübarizə aparmış bu iki qütbün ortaq və fərqli cəhətlərini, onları birləşdirən və ayıran xüsusiyyətlərin ədəbiyyatda necə əks olunması məsələsini, bir sözlə multikultural dəyərləri araşdırırdı.

A.İmanquliyeva "Qələmlər birliyi və Mixail Nüaymə", "Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri" və "Cübran Xəlil Cübran" adlı əsərlərində bu müqayisəli elmi tədqiqatı ortaya qoymuş, dünya tədqiqatçıları arasında ərəb məhcər ədəbiyyatının yüksək səviyyədə araşdırılmasına öncülük etmişdir.

Mixail Nüaymə nümunəsində A.İmanquliyevanın apardığı müqayisəli ədəbiyyat tədqiqatından, xüsusilə də Mixail Nüaymənin ədəbi irsinin rus ədəbiyyatı ilə müqayisəli şəkildə tədqiq olunmasından konkret misallar çərçivəsində bəhs etmək daha məqsədəuyğundur.

Erkən yaşlarından rus ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə yaxından təmasda olan Nüaymə bu ədəbiyyatın öncüləri sayılan Tolstoy, Dostoyevski, Turqenev, Belinski, Çexov, Puşkin, Qoqol və başqa görkəmli adıblara olan heyranlığını hər zaman özü açıq bir şəkildə dilə gətirmişdir [3, IX, s.711]. Nüaymə yaradıcılığında rus ədəbi irsinin təsiri özünü iki istiqamətdə göstərir: birincisi, ədəbiyyatda reformist fikirlərin səslənməsi və ədəbiyyatın ictimai rolunun olması, ikincisi isə, bu ədəbiyyatda daha çox, din, kilsə, varlıq mövzusunda Nüaymənin fikir dünyasının bəhrələndiyi yazıçıların mövcudluğu.

Ədəbiyyatda yenilik tərəfdarı olan Nüaymənin əsərlərində rus klassiklərinin təsir dairəsinə müəyyən edən A.İmanquliyeva konkret misallar əsasında müqayisəli ədəbi çalışma aparmışdır. Məşhur rus tənqidçisi Belinskinin ədəbi-tənqidi görüşlərinin M.Nüaymənin ədəbi-tənqidi estetikasının formalaşmasındakı rolundan bəhs edən A.İmanquliyeva məhz bunun sayəsində Nüaymənin klassik ərəb tənqidi düşüncə tərzinin xaricinə çıxaraq, ədəbiyyatın əsas vəzifəsinin nədən ibarət olduğuna açıqlıq gətirdiyini ifadə edir [2, s.203, 207]. Belinski kimi Nüaymənin də ədəbiyyatın mühüm sahəsi olan teatr əsərlərinin cəmiyyətin doğru istiqamətə addım atmasında, teatr sənəsi vasitəsilə həqiqətlərin olduğu kimi birbaşa tamaşaçıya təqdim olunmasının əhəmiyyətindən bəhs edərək, bu iki görkəmli ədib arasında paralellər aparan Aida xanım Nüaymənin ərəb cəmiyyəti içərisindəki tərbiyəvi və reformist rolunun Belinskinin rus cəmiyyəti içərisindəki rolundan az olmadığını vurğulayır [2, s.213-214].

M.Nüaymənin hekayə müəllifi kimi formalaşmasında da rus ədiblərinin böyük rolu olmuşdur. Çexov və Turqenev ilə Nüaymə arasında müqayisələr aparan A.İmanquliyeva xüsusən də ikincisinin Nüaymə üzərindəki təsirini ön plana çəkir. Hətta Nüaymənin "əl-Əba vəl-bənün" ("Atalar və oğullar") adlı dram əsərinin Turqenevin eyniadlı əsəri ilə bənzərlik təşkil etdiyini və bunun, sadəcə, ad oxşarlığı deyil, eyni zamanda əsərin süjetinin, qəhrəmanların rus yazıçısının əsəri ilə bənzərlik təşkil etdiyini xüsusi qeyd edən Aida xanım iki əsər arasında müqayisə apararaq, dolğun təhlillərə yer verir [2, s.252].

M.Nüaymənin ədəbi şəxsiyyətinin, xüsusən onun din, kilsə, varlıq kimi mövzularda dünyagörüşünün formalaşmasında, şübhəsiz ki, rus ədibi və müfəkkiri Tolstoyun böyük rolu olmuşdur. Erkən yaşlarından etibarən Tolstoyun əsərlərini mütaliə edən Nüaymənin ədəbiyyatda dini motivli mövzuların işlənməsində ondan ilhamlandığını qeyd edən A.İmanquliyeva Nüaymənin kilsəyə və din adamlarına qarşı mövqeyinin dəyişməsində bu görkəmli rus ədibinin böyük rolu olduğunu vurğulayır [4, s.240-270].

Görkəmli ərəbşünas alim məhcər ədəbiyyatçılarını rus ədəbiyyatçıları ilə müqayisə etməklə kifayətlənmir. O, eyni zamanda Amerika yazıçılarını,

xüsusilə, Amerika transsensualistlərdən olan Emersonun məhər ədəbi quruluşunun nümayəndələri üzərindəki təsirlərdən bəhs edir [2, s.260]. Xüsusən də, Nüaymənin fəaliyyətinin üçüncü mərhələsində ədəbi yaradıcılığını transsensualizmin təməl prinsipləri üzərində inşa etdiyini, bundan sonrakı yaradıcılıq fəaliyyətində daha çox varlıq, varlığın mahiyyəti, ölüm kimi fəlsəfi mövzulardan bəhs edən əsərlər qələmə aldığını vurğulayır. Həqiqəti dərk etmədə rəşional ağıldan daha çox, intuisiya yolu ilə qəlbi ön plana çəkən Amerika transsensualistlərinin dünyagörüşləri ilə Nüaymənin bu çərçivədəki düşüncə forması arasında yaxınlıq var. Əslində bu düşüncə tərz, sadəcə, Amerika transsensualistlərində mövcud deyildir. Bunu qədim hind inancılarında, müxtəlif mistik cərəyanlarda və müsəlman sufi ənənəsində də görmək mümkündür. Bu kimi reallıqları ön plana çəkən A.İmanquliyeva çoxşəxslilik mədəniyyət qaynaqlarından bəhrələnən və müasir ərəb ədəbiyyatında iz qoyan Nüaymənin ədəbi yaradıcılığının fərqli mədəniyyətlərlə olan əlaqəsinə üzə çıxarmışdır.

Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, ərəb ədəbi tənqidçiləri müasir ərəb ədəbiyyatında ilk novella nümunəsinin Misir yazıçısı Məhəmməd Teymurun 1917-ci ildə qələmə aldığı "Fil-qitar" ("Qatarda") adlı hekayəsinin olduğunu söyləyirlər. Ancaq A.İmanquliyeva bu mövzuda da ərəb ədəbiyyatçılarından bir addım önə çıxaraq, müqayisəli ədəbiyyat prizmasından yanaşmaqla adını qeyd etdiyimiz müəllifin novellasını M.Nüaymənin hələ 1914-1915-ci illərdə qələmə aldığı "Sənəthəl-cədidə" ("Onun təzə ili") və "əl-Aqir" ("Qısr") adlı hekayələri ilə müqayisə edir. Nüaymənin hekayələrindəki süjet xəttinin Məhəmməd Teymurun hekayəsi ilə müqayisədə daha uğurlu olduğunu qeyd edir. Eyni zamanda Aida xanımın ifadəsi ilə desək, "M.Teymur hekayəsində qəhrəmanlarının zahirə görünüşlərini təhlil etməklə kifayətləndiyi halda, Nüaymə qəhrəmanlarının daxili aləmlərinə də nüfuz etməyi bacarmış, onların psixoloji vəziyyətlərini də oxucuya məharətlə çatdırma bilmişdir" [5, s.167]. Nəticə etibarilə, Nüaymənin adlarını qeyd etdiyimiz iki əsərinin müasir ərəb ədəbiyyatında novella janrının ilk nümunələri kimi qəbul oluna biləcəyini mü-

qayisəli şəkildə üzə çıxaran A.İmanquliyeva bir çox ərəb ədəbiyyatçısı ilə müqayisədə fərqli yanaşma nümayiş etdirmişdir.

A.İmanquliyevanın müqayisəli elmi araşdırmalarından göründüyü kimi, o, sadəcə, tanınmış ərəbşünas kimi deyil, eyni zamanda müxtəlif mədəniyyətlərin və fərqli ədəbi-fəlsəfi cərəyanların dərin bilicisi kimi, elm dünyasında öz dəst-xəttini qoymuş, elmi məsələlərə qlobal şəkildə, multikultural dəyərlər sistemi çərçivəsində yanaşmış bir alimdir. Ona görə də bu görkəmli alimimizin irsini öyrənmək mədəniyyətin müxtəlif sahələri haqqında fikir əldə etməyə, dünya ədəbiyyatına vahid bucaq altında baxmağa kömək edir.

Əslində bu gün qloballaşan dünyamızda Şərqlə Qərb – bu iki fərqli dünya arasında ortaq dəyərlər axtarır-tapmağa çalışan hər bir tədqiqatçı üçün ərəb məhər ədəbiyyatçılarından yaradıcılığı, eləcə də bu yaradıcılığın tədqiqinə bir ömür həsr edən A.İmanquliyevanın əsərləri qiymətli mənbə kimi öz dəyərini hər zaman qoruyub saxlamışdır.

Ədəbiyyat

1. Mahir Hamidov. Mihail Nuaymenin Poetikası və Şiirləri. Ankara: Bizim Büro Yayınevi, 2017.
2. Aida İmanquliyeva. Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri. Bakı, 2003.
3. Mixail Nüaymə. Əhadis məə əssahafə. Darü-İlm İlməlayin. Beyrut, 1999.
4. Aida İmanquliyeva. Modern Arap Edebiyatının Usta Kəlemləri. çev. Rəşad İlyasov, Qiyas Şükürov. İstanbul, 2007.
5. Aida İmanquliyeva. Cübran Xəlil Cübran. Bakı, 1975.

AİDA İMANQULİYEVANIN YARADICILIĞINDA İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNİN QƏRBƏ TƏSİRİ MƏSƏLƏSİ

Rəşad İlyasov

*Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin
Analitika şöbəsinin müdiri,
f.ü.f.d.*

Həyat tərzinin müxtəlifliyi və fərqli mədəniyyət formaları, özlərini yadada bilmə qabiliyyətlərinin şaquli və üfüqi səviyyədə var olmaları ilə səciyyələnir. Belə bir mədəniyyətdə özünüdərkən ən təsirli iki nümunəsi kimi, Böyük İsgəndərin siyasi hakimiyyəti altında yaranan mədəniyyətlər bölgəsi və islam mədəniyyətinin Abbasi, Əndalus, Osmanlı və Hind bölgələrində meydana gələn dəyişik formalarını göstərmək mümkündür. Daha sonralar İslam mədəniyyətinin uzunmüddətli integrasiya prosesində İpək Yolu vasitəsilə iqtisadi və mədəni əlaqələr Buxaradan Qahirəyə, İstanbuldan Qrenadaya qədər əraziləri əhatə etmişdir. Bunun nəticəsində də fərqli şəhərləşmə modeli vasitəsi ilə meydana gələn həyat tərzləri, müştərk məfhumlar kateqoriyası və linqvistik vasitələr müxtəlif intellektual məktəblərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur.

Mədəniyyətlərarası dialoqun əsasını "mən" və "başqası" məfhumlarının münasibətləri təşkil edərək funksionallıq və mahiyyət baxımından həlledici rola malik olur. Belə ki, "mən", hər hansı bir mədəniyyətin və ya sivilizasiyanın daxilində "başqa"larından fərqli düşünmə sistemləri ilə qarşılaşır. Nəticədə "mən" sivilizasiyalararası əlaqədə həm qəbul etmə, həm də ayrılma mənasında özünü ancaq başqası və ya başqa sivilizasiya vasitəsi ilə müəyyən edir. Levinasın da qeyd etdiyi kimi: "insanlığın mənbəyi bəlkə də başqasıdır". Məhz bu mövzu geniş mənada həm fəlsəfədə, həm də ədəbiyyatda müxtəlif aspektlərdən aktuallıq kəsb edir. Aida xanımın əsərlərini tədqiq etdiyimizdə

də belə bir baxış tərzii ilə rastlaşırıq. Belə ki, Aida xanım öz ifadələri ilə millət və xalqların ədəbiyyatlarının hermenevtik əlaqəsini belə izah edir: "Dünyanın müxtəlif bölgələri arasındakı qarşılıqlı əlaqələr sayəsində hər bir milli ədəbiyyatın nailiyyəti başqa, hətta məkan etibarı ilə uzaq ədəbiyyatların da nailiyyətinə çevrilir ...istənilən xalqın mədəniyyəti xaraktercə milli olub, ümumbəşəri nailiyyətlərlə qırılmaz surətdə bağlıdır".

Hər hansı bir mədəniyyətin meydana gəlməsinin əsasını integrativlik və özünüdərk prosesi təşkil edir. Bu həm fərdi, həm də ictimai dünya görüşünə istinad edir. Məhz buna görə də müxtəlif mədəniyyətlər arasında olan transformasiyalar özünüdərkə istinad edərək dünyagörüşlərin qarşılıqlı nüfuz etmə mənasına gəlir. Milli kimlikdən fərqli şəkildə özünüdərk sosial tərifi ehtiyac olmadan fərdi şüuru əks etdirir. Məhz milli kimlik məfhumu mərhələli şəkildə, milli özünüdərkə istinad edərək formalaşır. Belə ki, mədəniyyətlərin integrativliyi və özünüdərk prosesi daha əhatəli varlıq anlayışı və davranış modelləri vasitəsi ilə yaranır. Məhz Aida İmanquliyeva bu kontekstdə Livanın belə bir coğrafi məkanda, Şərqlə-Qərbin kəsişmə nöqtəsində yerləşməsinə də intellektual mühitin yaranmasına səbəb olduğunu ifadə edir. İmanquliyeva bu sintez məsələsinə toxunaraq, Əndalusda yaranan ədəbiyyatın Qərbi Avropa və Şərq arasında vasitəçilikdə rolunun böyük olduğunu vurğulayır: "Ərəblərin manimsadikləri antik, qədim şərq və ərəb-müsəlman ənənələri Əndalus vasitəsilə Avropaya yayılırdı".

Qeyd edək ki, orta əsrlərdə sivilizasiyalar arasında multikultural proseslərə rast gəlinir. Xüsusilə İspaniya üzərindən islam sivilizasiyasının Qərb dünyasına təsirini burada qeyd edə bilərik. Müxtəlif ərəbcə əsərlərin latın dilinə tərcümə olunması, İbn Sina (Avicienna), İbn Rüşd (Averroise), İbn Həysem (Alhacen) və məşhur kimyaçı Cabir ibn Həyyan (Geber) və digərlərinin əsərləri bu dövrdə Avropada bilinərək, oxudularaq və nəhayət, tərcümə olunaraq, islam və Qərb sivilizasiyaları arasında multikultural atmosferin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Digər tərəfdən Aida xanım mədəniyyətlərarası dialoq müstəvisində ümumiləşdirmə nöqteyi-nəzərindən Cübran Xəlil Cübran, Əmin ər-Reyhani və Mixail Nüayməni bu kontekstdə belə dəyərləndirir: "Onlara, əzəldən Şərq xalqlarının mədəniyyətinə xas olan ümumbəşəri və humanist ideallar əsasında öz doğma mədəniyyətlərində bu dəyərlərin təsdiqi üçün müvafiq üsullar tapmaq asan idi. Eyni zamanda, heç vaxt unutməq lazım deyil ki, bu yazıçıları öz vətəninin adət-ənənələrini və öz dilini qoruyub saxlayan mühüm mühiti əhatə edirdi. Buna görə də onlar iki mədəni ənənənin - həm Şərqi, həm də Qərbi mədəni əlaqələrinin daşıyıcıları oldular".

İmanquliyeva "İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması və inkişafı tarixinə dair" və "Ərəb Əndəlus ədəbiyyatının bəzi xüsusiyyətləri haqqında" qələmə aldığı iki məqalədə xüsusilə islam mədəniyyətinin Qərbə təsiri məsələsinə toxunaraq, bu mövzunu dərinlən təsvir və təhlil etmişdir. Belə ki, İmanquliyeva ədəbiyyat vasitəsilə bu təsiri belə səciyləndirir: "VIII əsrin əvvəllərində ərəblərin İspaniyada məskən salıb tarixdə ilk dəfə Qərb ölkəsində öz ədəbiyyat və mədəniyyətlərini yaratmaları ərəb ədəbiyyatında mühüm bir hadisə oldu... VIII əsrdən başlayaraq, İspaniya uzun müddət ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətinin Qərbdəki mərkəzinə çevrildi".

İmanquliyeva, klassik ərəb ədəbiyyatına dair yazdığı bir məqalədə real həyat, bədii əsər, etik qaydalar və ən nəhayət o dövrün multikultural İspan həyatı fonunda məsələni belə qiymətləndirir: "İbn Həzmin qaçqınsız gənclik illərinin xatirəsi olan "Göyərçinin boyunbağısı" həm müstəqil bədii əsər, həm də əxlaq normalarının təhlilinə həsr edilmiş traktatdır. Əsərdə müəllif sevgi, sədaqət məsələlərinə toxunur və irlə sürdüüyü mənəvi-psixoloji fikirləri həyatdan gətirdiyi inandırıcı misallarla möhkəmləndirməyə çalışır. Bu misallar əsasən o vaxtkı İspan həyatından götürülmüş lövhələrdən ibarətdir.

Sovet dövründə islam sivilizasiyasının Qərbə təsiri haqqında məqalə yazmaq çox ciddi cəsarətin məhsulu idi. Məhz Aida İmanquliyevanın, xüsusilə yuxarıda qeyd olunan iki məqaləsini oxuyanda bunu müşahidə edirik: "Əndəlus ədəbiyyatı orta əsr ərəb ədəbiyyatı tarixində görkəmli yerlərdən

birini tutur. Əndəluslu alim və ədiblərin nəci bəliyyəti sayəsində Qərb dünyası Şərqi mədəniyyəti, ədəbiyyatı, adət və ənənələrlə tanış oldu. Qərblə Şərq arasında, mədəni-ədəbi əlaqə yarandı. Məhz bu alimlərin tərcüməçilik səyi nəticəsində Avropa qədim Yunan dünyasının tibb, riyaziyyata, həndəsəyə aid ən məşhur əsərlərlə tanış oldu".

Avropalı müəlliflər də obyektivlik naminə qeyd edirlər ki, Qərb dünyası İspaniya vasitəsilə islam sivilizasiyasından müxtəlif sahələrdə yeni biliklər və məlumatlar öyrənmişdir. Xüsusilə İspaniyada o dövrdə ərəbcə elit dil kimi qəbul edilir və öyrənilirdi. Hətta min nəfər içindən bir nəfərin latın dilində məktub yazma bilməməsindən şikayət edilir. Ancaq ərəb dilinin bütün incəlikləri maraqla öyrənilir və bilinirdi. Məhz Aida xanım bu təsir məsələsini belə qeyd edir: "XI əsr Fransa incəsənətinin tədqiqi ilə məşğul olan alimlər etiraf edirlər ki, bu incəsənətdə müəyyən dərəcə islam İspaniyasının təsiri duyulur".

A.İmanquliyeva, ədəbiyyatın elmi mahiyyətini Əndəlusda yaşayıb yaradan şair-alim İbn Əbdi Rəbbihiyə istinad edərək belə izah edir: "İbn Əbdi Rəbbihi şərə yeni, orijinal bir məzmun gətirmişdir. O, elmin bəzi mühüm əsaslarının daha anlaşılan və yadda qalan olması məqsədilə onları şərlə ifadə etmək təşəbbüsünü irlə sürmüşdür və poetik ölçülərin əsası və tarix elmi haqqında bir neçə rəcəz yazmışdır".

Aida xanım birbaşa islam mədəniyyətinin İspaniya üzərindən Qərbə təsirini belə izah edir: "Əndəlus ədəbiyyatı özü Şərq və hətta Qərb aləminə təsir etməyə başlamışdır. Belə ki, IX əsrin sonu - X əsrin əvvəllərində bir çox Qərb ölkələrində çürüməkdə olan pessimizm hökm sürdüüyü halda, İspaniyada yeni, canlı ədəbiyyat və mədəniyyət baş qaldırmaqda idi. Təbiidir ki, belə bir ədəbiyyatın təsiri ilk növbədə özünü İspaniyada göstərirdi".

Nəticədə qeyd etmək mümkündür ki, islam sivilizasiyası qədim dünyada yayılmağa başlamasından etibarən, ilk növbədə Bağdad şəhərində VIII əsrdə qurulan tərcümə evi kimi fəaliyyət göstərən Beytül-hikmət (Hikmət evi) vasitəsilə antik Yunan dilindən tərcümələrin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Bu tərcümələr və şərhləri və yeni yaranan əsərlər sayəsində VIII əs-

rin ortalarından etibarən İspaniya üzərindən İslam sivilizasiyası Qərbi aləminə elmin və mədəniyyətin müxtəlif istiqamətlərində XIII əsrə qədər öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, bu təsirin arqumentlərinə və ədəbi-fəlsəfi əksinə görkəmli şərqşünas alimimiz Aida İmanquliyevanın yaradıcılığında da rast gəlirik.

Ədəbiyyat

1. Aida İmanquliyeva. Məqalələr və tərcümələr, (tərtibçi - Vilayət Cəfər). Bakı: Çap Evi, 2010.
2. Qunnar Skirberkk&Nils Gilye. Fəlsəfə tarixi, (tərcüməçi - Adil Əsədov). Zəkioglu nəşriyyatı, 2008.
3. Bəsirə Əzizaliyeva. Aida İmanquliyeva və ərəb ədəbiyyatının tədqiqi problemləri. Bakı: Elm və Təhsil nəşriyyatı, 2010.
4. Şərq və Qərb: Ortaq Mənəvi Dəyərlər, Elmi-Mədəni Əlaqələr. AMEA, 2010.

AIDA İMANQULİYEVANIN YARADICILIĞINDA ƏRƏB MƏHCƏR ƏDƏBİYYATINA MULTİKULTURAL BAXIŞ

Əli Fərhadov

ADU Multikulturalizm ETL-nin elmi işçisi,
t.ü.f.d.

Hər bir xalqın öz milli mədəniyyəti ümumbəşəri nailiyyətlərlə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Milli olanın ümumbəşəri olanla birləşməsi birləşmədən kənarda heç bir mədəniyyət tam inkişaf edə bilməz. Azərbaycan mədəniyyəti də özünün tarixi prosesi içində Şərq, xüsusilə ərəb mədəniyyəti ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Bu əlaqənin əsas tədqiqatçılarından biri də görkəmli şərqşünas Aida İmanquliyeva (1939-1992) olmuşdur.

Aida İmanquliyeva Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsinin ərəb şöbəsində 1957-1962-ci illərdə təhsil almışdır. 1966-cı ildə Moskvada SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda ərəb filologiyası üzrə aspiranturunu bitirib, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Yaxın və Orta Şərq xalqları institutunda kiçik elmi işçi vəzifəsindən həmin institutda direktor vəzifəsinə qədər çalışmışdır.

A.İmanquliyevanın yaradıcılığında ərəb məhcər (mühacirət) ədəbiyyatının tədqiqi xüsusi yer tutur. Məhcər ədəbiyyatı ("Ədəbi-məhcər") ilə XIX əsrin II yarısından etibarən Amerikaya köç etmiş ərəblərin orada təmsil etdikləri ərəb ədəbiyyatı nəzərdə tutulur (1, s.364).

Görkəmli şərqşünas göstərir ki, "VII-XII əsrlərdə çiçəklənmə mərhələsini yaşayaraq, intibah dövrünün mədəni yüksəlişinə öz əhəmiyyətli töhfəsini verən" ərəb mədəniyyəti XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində məhcər ədəbiyyatının formalaşması və yüksəlişi ilə yenidən xüsusi zirvə fəth etmişdir (2). Aida xanım həm Şərq, həm də Qərb, bir sözlə, dünya ədəbiyyatının bilicisi idi. O, İslam öncəsi və İslamdan sonrakı ərəb ədəbiyyatını, həmçinin XIX yüz-

ilikdə Avropanın təsiri altında yaradılmış müasir ərəb ədəbiyyatını gözəl bilirdi. Buna görə də, o, ərəb məhçər ədəbiyyatının orijinal təhlilini verə bildi və bu təhlillərin ərəb müəlliflərinin yazdıqlarından daha güclü və hərtərəfli olduğunu söyləmək mümkündür (3, s.18).

A.İmanquliyevanın "Mixail Nüaymə və XIX əsr qabaqcıl rus ədəbiyyatı" adlı ilk mətbu məqaləsi "Azərbaycan" jurnalında (1964, №12) dərc olunmuşdur. O, Livan yazıçısı M.Nüaymənin bir neçə hekayəsini və ərəb dilindən rusçaya çevirib çap etdirmişdir. Onun müasir ərəb ədəbiyyatının aktual problemləri və rus-ərəb ədəbi əlaqələri haqqında məqalələri dövrü mətbuatda – toplularda və elmi-kütləvi məcmualərdə müntəzəm çap olunmuşdur (4). A.İmanquliyevanın "Ассоциация пера" и Михаил Нюйме" (5) ("Qələmlər birliyi" və Mixail Nüaymə), "Cübran Xəlil Cübran (həyatı və yaradıcılığı)" (6), "Корифей новоарабской литературы" (7) ("Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri") kimi əsərləri ərəb ədəbiyyatının XIX-XX əsrin əvvəlləri dövrünün tədqiqi baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu əsərlərdə Cübran Xəlil Cübran, Əmin ər-Reyhani və Mixail Nüaymənin nümunəsində ərəb məhçər ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin rolunu səciyələndirən A.İmanquliyevanın "Onların ədəbi fəaliyyətləri Qərb və Şərq ədəbiyyatlarının öz mənəvi nailiyyətlərini bir-biri ilə mübadilə etdikləri informasiya kanalı rolunu oynayırdı" deyərək mövzuya multikultural baxış açısını ortaya qoymuşdur.

A.İmanquliyeva qeyd edir ki, ərəblərin ictimai-mədəni həyatının yüksələn xətt üzrə irəliləyişində yeni mərhələ XVIII əsrin sonundan, ərəb dünyası ilə kapitalist Qərbin əlaqələrinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi ilə nəticələnən Misir və Suriyaya fransız ekspedisiyalarından sonra başlayır. O, şərqşünas İ.Kraçkovskinin bu fikrini göstərir ki, "XIX əsrdə Suriya və Misirdə böyük canlanma dövrü başlayır ki, bu da başlıca olaraq, paytaxtı Beyrut olan Livanı bürümüşdü". Avropalı səyyahlara görə - Beyrut bütün Asiya şəhərləri içərisində ən az Asiya xüsusiyyətlərinə malik olan şəhərdir, Şərqi bütün şəhərləri içərisində, o, ən çox Avropa xüsusiyyətlərinə malik olan şəhərdir. Beyrutda ictimai-mədəni, iqtisadi yüksəlişlə birlikdə xristian Avropa missionerlə-

rinin təsiri də güclənir, missioner məktəbləri, universitetlər açılır, bu isə Avropa mədəniyyətinin, dünyəvi maarifçiliyin Livanda yayılmasına səbəb olur (8, s.15-17, 36).

XIX əsrin II yarısında iqtisadi problemlər yerli əhəlinin Amerikaya köçməsilə nəticələnir. Ərəb məhçər ədəbiyyatı, Suriya-Amerika məktəbi yaranır. Bu məktəbin əsas nümayəndələri Cübran Xəlil Cübran (1883-1931), Əmin ər-Reyhani (1876-1940) və Mixail Nüaymə (1889-1988) idi. A.İmanquliyevaya görə bu yazıçıların yaradıcı fəaliyyətinin əhəmiyyəti ondadır ki, onlar Qərb dəyərlərini yenilik ruhunda əxz etmiş, yeni formada ifadə etmiş, onların nailiyyətlərini milli ənənələrlə sintezdə təcəssüm etdirmişlər (8, s.18-19).

1920-ci ildə Nyu-Yorkda yaradılan "Qələm birliyi" (ər-Rəbiətül-qələmiyyə, 1920-1931) ərəb məhçər ədəbiyyatının əsas aparıcı təşkilatı olmuşdur. Təşkilatın əsas orqanı "əs-Saih" ("Səyyah") məcmuəsi idi (1, s.365). Vətəninə uzaq düşən ərəb ziyalıların bu təşkilatın ətrafında birləşdirən (9, s.6-8) və 11 il ona sədrlik edən Cübran (1883-1931), katibi isə Nüaymə (1889-1988) olmuşdur. A.İmanquliyevaya görə ər-Reyhani və Cübrana qədər ərəb ədəbiyyatında mənsur şeir janrı mövcud olmamışdır (8, s.46). Cübranın poeziyası ərəb ədəbiyyatında inqilabdır. Onun şeirlərinin məzmunu gerçəkliklə bağlıdır. O, sadə həyatı təsvir etmiş, xeyir və ədalətə çağırmışdır. Cübranın yaradıcılığında Şekspir, Höte, Dante, İbn Sina, Şərq fəlsəfəsinin təsiri görülür. A.İmanquliyevaya görə Göl məktəbi ingilis romantiklərinin təsiri ilə Cübranda və Reyhanidə vətənin azadlığı, maarifçilik, dirçəliş kimi ideyalarla görülür. Cübran və ər-Reyhaniyə Qərb romantizmi irsinə müraciət əsas yer tutur (8, s.61-69).

Livanlı xristian bir ərəb olan Cübran Qərb və ərəb mədəniyyətinin varisi və daşıyıcısıdır. Ərəbdilli əsərləri ilə yanaşı onun ingilis dilində yazdığı "Peyğəmbər" (1923), "İsa insan oğludur" (1928), "Yer allahları" (1931), "Peyğəmbər bağ" (1933) kimi əsərləri də var. Eyni zamanda böyük rəssam olan Cübranın rəsm əsərləri ABŞ-da dəfələrlə sərgilənmiş, tanqidçilər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir (10, s.11-12). Şərqşünas İ.Kraçkovskiyə görə - Cübranın yara-

dıcılığı həm Nyu-Yorkda, həm Livan kəndlilərinin qəlbində əks səda tapırdı (8, s.86; 10, s.20-21).

Cübranın yaradıcılığında islam sufizmi ilə xristian mistisizminin, pan-teist fəlsəfənin vəhdəti görülür. O, təbiətlə insanı qarşı-qarşıya qoymur, onların harmonik ittifaqını tərənnüm edir. Cübran - "Sən nədən ey torpaq və kimsən? Sən mənə, ey torpaq! İkimiz bir canıq" (8, s.102), deyərək kainatla insanın vəhdətini ifadə edir. Bənzər fikirləri kainatı böyük insan, insanı kiçik kainat sayan islam düşüncəsində də görürük (11, s.61).

A.İmanquliyeva qeyd edir ki, Cübran hansı məsələdən danışsasa-da-nıssın, o, həmişə öz xalqını, bütün bəşəriyyəti hədsiz dərəcədə sevir bir insan olaraq qalır (10, s.3). Cübran həm də humanist ideyalarla yaşayır, onu sadə zəhmətkeş insanın, ərəb qadınlarının vəziyyəti, sosial ədalətsizlik, yoxsulluq problemi narahat edir. Cübran nadan din xadimlərinin də insanları istismar etdiyini yazır. Cübranın əsərlərində Livanın gələcəyi üçün azadlıq mübarizəsi tərənnüm edilir (8, s.72).

Cübran yaradıcılığında qadın azadlığı mövzusu əsas yer tutur. O, "Əgər mənəm bu gün nə isə bir əhəmiyyətim varsa, buna görə mən qadına borcluyam" yazır. O, qadını istismar olunan millətlərin yüksələ bilməyəcəyini bu sözlərlə ifadə edir: "Məgər bu qadın bu məlumiyyəti təcəssüm etdirmirmi? Məgər ruhunun çırpıntıları və cismnin əzabları ilə üzülmüş qadın öz ağaları və din xadimləri tərəfindən əldən salınmış bu millətə bənzəmirmi?" (8, s.84). Şərq qadınlarını "qanadı qırılmış mələklər"ə bənzədən Cübran özünün "Qırılmış qanadlar" povestində də qadın azadlığı mövzusunə geniş yer vermiş, qadınların ailə və cəmiyyətdəki rolunu araşdırmışdır. A.İmanquliyeva Cübranın bu povesti ilə qadın azadlığı mövzusunun özünün geniş şərhini tapdığını göstərir (2).

Cübranın "Peyğəmbər" əsəri onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. A.İmanquliyevaya görə, "Peyğəmbər" Cübranın mənəvi estetik kredosudur. Bu əsər M.Nüaymə tərəfindən ərəbcəyə də tərcümə edilmişdir. Cübran bu əsəri "İkinci doğuluşum" adlandırmış, "O, mənə yaradıb" demişdir (8, s.126-

127). Əsərdəki əl-Mustafa obrazı ilə müəllif əsasən öz fikirlərini ifadə etmişdir (8, s.221). Əl-Mustafa - islamın peyğəmbər adı ilə xristianlığın İsa obrazının vəhdətində təcəlli edir. "Qəlbimin bir tərəfində İsa, digər tərəfində isə Məhəmməd oturub" (12) deyən Cübran öz yaradıcılığında bütün dinləri birləşdirir, insanlığa sevgini tərənnüm edirdi. A.İmanquliyeva qeyd edir ki, Cübran özünün də mənsub olduğu xristianlığın və islamın nadan din xadimlərini "qanıqan çoxbaşı əjdəha"ya (9, s.51-52) bənzətsə də, bəhai dini icmasının rəhbəri Əbdülbəhanı "Allahın təzahürü" adlandırmış, 1912-ci ildə Əbdülbəha ilə Nyu-Yorkda görüşən zaman onun portretini çəkmişdir (13; 14; 15). Əbdülbəha bəhai olsa da bütün xalqların və bütün dünya dinləri mənsublarının qardaşlığını, Allah qatında bərabərliyini, sülhü təbliğ edir və belə yazırdı: "İlahi! Bütün xalqları öz inayətinin kölgəsində topla və onları barış içində birləşdir ki, bir günəşin şüaları tək, bir dənizin dalğaları və bir ağacın meyvələri kimi olsunlar; Sən ey mehriban Allah! Bütün insanları birləşdir. Qoy dinlər razılığa nail olsunlar!" (30). Eyni fikirləri Cübranın yaradıcılığında da görürük. Onun əsərlərində, həmçinin çəkdiyi rəsmlərdə biz müxtəlif dinlərin humanist fikirlərinin vəhdətini görürük. "Sən mənə qarşıdımın və mən sənə sevirəm. Sən məsciddə səcdədə olanda da, kilsədə diz çökəndə də, sinaqoqda ibadət edərkən də sənə sevirəm. Sən və mən inamın - Allahın övladıyıq" - deyən Cübran dinlərustü bir inancı tərənnüm edirdi (17). Onun - "Əgər siz Allahı dərk etmiş olsaydınız, tapmaca tapmağa ehtiyac qalmayacaqdı. Yeter ki, ətrafınıza boylanasınız və Onun uşaqlarınızla necə oynadığının şahidi olacaqsınız. ...Onun yağışlarla yağdığını, çiçəklərdə gülümsəməyini, ağaclarda sizə əl etməsini görərsiniz" (8, s.98; 10, s.97-98) sözləri sufizmdə kamil insanın ifadəsi olan "Ənəlhəq" ("Həq məndədir" - Həq kamil insanda təzahür edər) fikri ilə həmahənglik təşkil edir. İslam və sufizmlə yaxından tanış olan Cübranın "Gözəllik - özünə güzgüdə baxan əbədiyyətdir. Əbədiyyət də sizsiniz, güzgü də siz" (10, s.96) fikri insanı Allahın təcəllisi sayan sufizm fəlsəfəsinin təzahürü şəklində ortaya çıxır. Cübran əl-Mustafa obrazının dili ilə "Sizin uşaqlar - sizin uşaqlarınız deyil. Onlar sizin vasitənizlə gəlirlər,

lakin sizdən gəlmirlər, Sizinlə olmaqlarına baxmayaraq, sizə məxsus deyillər. Siz onlara öz məhəbbətinizi verə bilərsiniz, amma öz fikirlərinizi yox. Zira, onların öz fikirləri var. Siz onların bədənəlinə sığınacaq verə bilərsiniz, amma ruhlərinə yox" (10, s.63), deyərək azad insanın yetişdirilməsinə xüsusi önəm verir.

Ərəb məhcar ədəbiyyatının bir digər nümayəndəsi Əmin Ər-Reyhani də heç də sadəcə yazıçı olmayıb, həm də öz dövrünün böyük mütəfəkkiri idi. O, Qərbdə təhsil almasına və uzun müddət ABŞ-da yaşayıb-yaratmasına baxmayaraq, Şərq ruhuna həmişə sadiq qalmış, Şərq dəyərlərini tərənnüm etmiş, insanın mənəvi kamilliyini sivilizasiyanın zahirə cazibəsindən uca tutmuşdur (16). Əmin Ər-Reyhani Amerikada yazıb-yaratmasına baxmayaraq, onu ərəb dünyasının keçmiş, bu gün və gələcəyi daim düşündürürdü. O, 1922-ci ildə ərəb ölkələrində səyahətə çıxır və 14 ay ərəb torpaqlarında bir səyyah kimi dolaşmağa başlayır. Əmin Ər-Reyhani müxtəlif ərəb ölkələrində həm rəsmi dairələrdə, həm də yerli ictimaiyyət nümayəndələri ilə söhbətlər aparır. Şərqşünas prof. V.Cəfərov göstərir ki, Ər-Reyhani özü xristian olsa da, müsəlman-ərəb ölkələrində bu ölkənin keçmiş və müasir durumunu, gördükləri barədə bir sıra əsərlər yazıb. Bu təəssüratlar onun iki cildlik "Ərəb kralları", "İraqın qəlb", "Birinci Feysəl" kimi əsərlərində əks olunub (18).

Almanquliyeva öz yaradıcılığında Ər-Reyhaniyə xüsusi yer ayırır. O, ərəb mütəfəkkirinin "Mən Şərqəm" şeirindən "Ey Qərb gəncliyi! ...Məndə o ruh var ki, sənin üsyankar qəlbini sakitləşdirəcək, canlandıracaq" misralarını nümunə verir və göstərirdi ki, Ər-Reyhani milli dirçəlişin yolunu Qərblə Şərqin ən yaxşı nailiyyətlərinin birləşməsində görür (8, s.166).

Ər-Reyhani əsərlərində nədən din xadimlərinin tənqidi də əsas yer tutur. O, "Lənətə gəlmiş əcnəbiddən çəkinin. Onun əlində Bibliya olsa belə!" deyərək din adı altında xalqları istismar edənləri, müstəmləkə siyasəti aparan imperialistləri, "dinin həqiqi simasını təhrif edən klerikalları" ifşa edirdi (8, s.192).

Ər-Reyhani öz əsərlərində mütərəqqi ərəb ziyalıları da təbliğ edirdi. Onun "Cübrənə" poeması bu baxımdan maraqlıdır. O, bu əsərində Cübrənə sayəsində "Livanın ruhunun oyandığını" (8, s.168), milli dirçəlişin onunla başladığını göstərirdi. Almanquliyeva qeyd edir ki, Ər-Reyhani bu poemasında ərəb, ingilis dillərində yazıb-yaratmış Cübrənə iki qılıncla vuruşan döyüşçüyə bənzədir və onun vaxtsız ölümünə təəssüflənir (8, s.169).

"Xalidın kitabı" əsərində dünyanı, təbiəti bir kitab və məscid kimi təqdim edən Ər-Reyhani "Burada hansı tərəfə dönersən dön, Allahın canlı ruhunun hər zaman mövcud olduğu bir sığınacaq vardır" (19, s.21-29) – deyir və biz burada Quranın "əl-Bəqərə" surəsi 115-dəki "Şərq də, Qərb də Allahındır: hansı tərəfə yönəlsəniz (üz tutsanız) Allah oradadır" ayəsinin təsirini görürük.

Əsərlərində islam sufizmini təbliğ edən, "Ərəbiyə salam olsun, Həqiqətin dilinə" deyən Ər-Reyhani İslam dünyasının böyük mütəfəkkirlərindən biri – məşhur sufi şairi İbn Ərəbini "Həqiqətin dili" hesab edir. Onun ingilis dilində yazdığı şeirlərinin çoxunda tanrıdan bəhs olunarkən "God" yox, məhz "Allah" sözü işlənir ki, bu da onun əslən xristian olmasına baxmayaraq, islam dininə rəğbətindən irəli gəlir. Ər-Reyhani bütün yaradıcılığına təsir edən sufizm ideyaları ən çox "Mistiklərin nəğməsi" kitabında tərənnüm olunur. Ümumiyyətlə, Əmin Ər-Reyhani orta əsr islam sivilizasiyasını bir ideal kimi götürür (19, s.21-29).

Ər-Reyhani yaradıcılığında qadın azadlığı, qadın-k kişi hüquqlarının bərabərliyi ideyaları da əsas yer tutur. O, "Hərəmxana divarlarından kənarda, yaxud Cihan" adlı povestində öz milli, cinsi hüquqları uğrunda mübarizə aparan Cihan obrazının dili ilə belə deyir: "Görəsən, Vətənin oğulları arasında elə biri tapılarmı ki, onunla eyni yolu getsin?... Onun müqəddəs arzularını istehzaya qoymasın?" (8, s.175-177).

Deyə bilərik ki, özünü "kainatın vətəndaşı" (20) adlandıran Ər-Reyhani ideyaları müasir multikulturalizm ideyaları ilə əhəngdardır və bu fikirlər

rin A.İmanquliyeva tərəfindən tədqiq edilməsi dini, etnik tolerantlıq baxımından da vacibdir və daim təbliğ edilməlidir.

Ərəb məhçər ədəbiyyatının nümayəndəsi M.Nüaymənin yaradıcılığı da Azərbaycanda ilk dəfə A.İmanquliyeva tərəfindən araşdırılmış (21, s.19), onun bəzi əsərləri ərəbcədən dilimizə tərcümə edilmişdir (22). Aida xanım qeyd edir ki, Nüaymə özünü yalnız ərəb yazıçısı hesab etmir, bütün başəriyyə üçün yazırdı.

M.Nüaymədə rus klassiklərinin təsiri güclüdür, o, rus tənqidi realizminə (novellalarında) müraciət edirdi. Rusiyanın təhsil sisteminin gücünü ifadə edən A.İmanquliyeva M.Nüaymənin bu fikrini qeyd edir ki, Rusiya öz rəqiblərini geridə qoydu, çünki pulsuz məktəblər açdı və bu məktəblər ən müasir nümunələrə uyğun gəlirdi. Aida xanım Rusiyadakı təhsil illərinin Nüaymə üçün mühüm mənavi və əxlaqi yenilik dövrü olduğunu qeyd edir (8, s.197).

Ədəbiyyatda yenilik tərəfdarı olan Nüaymənin əsərlərində rus mədəniyyətinin güclü təsiri var. Nüaymə özü bu haqda belə yazır: "Mənim həyatım bu ölkənin həyatına çox sıx şəkildə bağlandı. Mən özümü onun oğullarından biri hesab etməyə başladım" (8, s.196). Nüaymədə rus klassiklərinin təsir dairəsini müəyyən edən A.İmanquliyeva konkret misallar əsasında müqayisəli ədəbi çalışma aparıb. Aida xanım göstərir ki, "Poltavada təhsil almış Mixail Nüaymənin bədii yaradıcılığında L.Tolstoyun, İ.Turgenevin, A.Çexovun, ədəbi-tənqidi məqalələrində isə V.Belinskinin təsiri müşahidə olunur" (24, s.14). O, bildirir ki, Nüaymə Rusiyada yaşadığı illəri, rus ədəbiyyatından aldığı təəssüratları daim minnətdarlıqla yad etmişdir. Nüaymə Rusiya ilə müqayisədə ərəb ölkələrindəki ədəbi durgunluğu qeyd edir, Puşkin, Lermontov, Turgenev, Qoqol, Tolstoy, Dostoyevski, Belinski kimi ziyalıların yaradıcılığından tərbiyə almış özünün bu durgunluqdan üzüldüyünü göstərirdi (25). Aida İmanquliyeva məşhur rus tənqidçisi Belinskinin ədəbi-tənqidi görüşlərinin Nüaymənin ədəbi-tənqidi estetikasının formalaşmasındakı rolundan xüsusilə bəhs edir. Bu iki görkəmli ədib arasında paralellər aparan Aida xanım Nüaymənin ərəb cəmiyyəti içərisindəki tərbiyəvi və reformist rolunun Belinskinin

rus cəmiyyəti içərisindəki rolundan az olmadığını vurğulayır (3). Aida xanım ərəb yazıçılarının Nüayməni ərəb ədəbiyyatının Belinskisi adlandırmasını da qeyd edir (8, s.201).

Nüaymə özünü təkcə rus ədəbiyyatı ilə məhdudlaşdırmamışdı. Onun "rus ədəbiyyatından tutmuş, Şərqiyan, Avropa ədəbiyyatına, müsəlman sufi düşüncə tərz, Qərb və Uzaq Şərqdəki düşüncə cərəyanlarına dərinə bələd" olduğunu görürük (26, s.7).

Nüaymənin yaradıcılığında ərəb ədəbiyyatını, xüsusilə Cübran və Ər-Reyhani yaradıcılığını tədqiq də xüsusi yer tutur. O, Cübrani ərəb dünyasında bir "inqilab", "susmağa məhkum edilmiş bir millətin hiss və istəklərinin bəhrəsi", Livan xalqının "danışdığı ilk dil" adlandırır (8, s.220). Nüaymə Ər-Reyhani yaradıcılığında millilik gücünün, Şərq koloritinin, ərəb ətrinin onun hətta ingilisdilli əsərlərində də hiss olunduğunu yazırdı (8, s.219).

Nüaymənin yaradıcılığı multikulturalizm ideyaları ilə zəngindir. Onun "Ərqəşin xatirələri" povesti bu baxımdan maraqlıdır. Özünü "dünyanın oğlu" adlandıran Ərqəş obrazının - "Əgər insanlar Allahı tanısaydılar, onlar yəhudilərə, xristianlara, müsəlmanlara bölünməzdilər, insan insanın qanını tökməzdi" (8, s.234-235) sözləri multikulturalizm ideyasının ana xəttini təşkil edir. A.İmanquliyeva göstərir ki, Nüaymənin "Mirdad haqqında kitab"ı Cübranın "Peyğəmbər" əsəri ilə səsleşir və Nüaymədə Tolstoyda olduğu kimi "Tanrı məhəbbətdir" fikri əsas yer tutur (8, s.240-241). Nüaymə şərqşünas İ.Kraçkovskiyə yazdığı məktublarda da Tolstoyun təsirilə kilsənin quru ehkamlarına qarşı onda etiraz yarandığını bildirir. A.İmanquliyeva bu fikirləri təsdiqləyir və Tolstoyun M.Qəndiyə yazdığı məktubdakı "xristian etiqadı ilə xristianlar tərəfindən mədh edilən zorakılıq arasında bir ziddiyyət var" (8, s.235) fikrinin Nüaymə üzərindəki təsirini göstərir. A.İmanquliyeva Tolstoyu Nüaymə üçün "ilham verici dahi" adlandırır (8, s.227).

Nüaymənin poeziyası da multikultural ideyalarla zəngindir. Onun insan və təbiətə xitabən yazdığı - "...Sən Tanrıdan bir təcəllisən!" (27) və ya Allaha xitabən yazdığı - "Əgər mən sənə səs deyilməşə, Onda söylə, kimin

səsiyəm mən?" misralarında insan-kainat-Tanrı vəhdətini təbliğ edən sufizmin, hürufiliyin təsirləri görünür. "Nə qədər ki, qurtuluş yolunun içində olduğunuzu anlamamışsınız, izlərimizi orda-burda axtarmağa davam edəcəyik" (27) – deyən şair başəriyyətin xilasını insanın özündə, onun öz vicdanına qulaq asmasında görür. Mütəfəkkir "Mirdad haqqında kitab" əsərində də sevgi məfhumuna üstünlük verir və insanlığa nifrət başlayanın elə özünə nifrət etdiyini, hər kəsi sevmənin vacibliyini vurğulayır (28). Deyə bilərik ki, bu yüksək əxlaqi, mənəvi duyğular onun Rusiyada aldığı təhsillə də bağlı olmuşdur (29, s.158).

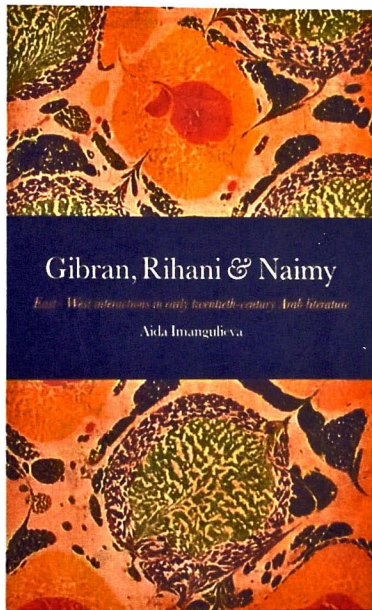
Nəticədə deyə bilərik ki, A.İmanquliyevanın dediyi kimi - "C.X.Cübran, Ə.ər-Reyhani və M.Nüaymə özlərinin çoxcəhətli bədii yaradıcılıqlarında Avropa və Amerika ədəbiyyatının nailiyyətlərini mənimsəmiş, onların dəyərlərini ən yaxşı milli bədii ənənələrlə ümumi surətdə sintezləşdirmişlər" (20). Bu cür humanist, tolerant ziyalıların, şəxsiyyətlərin A.İmanquliyevaya kimi görkəmli şərqşünaslarımız tərəfindən tədqiq və təbliği Azərbaycan multikulturalizminin əsas ideyaverici nümunələrindən biridir və gənc alimlər üçün ilham mənbəyi olmalıdır.

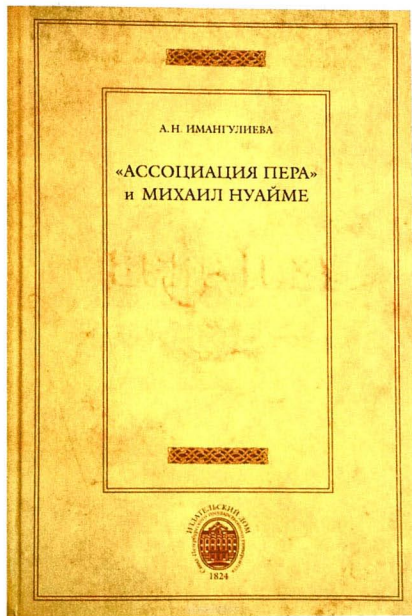
Ədəbiyyat

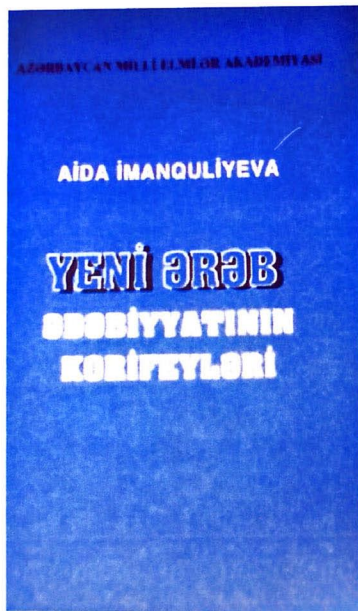
1. Yazıcı H. Mehcer Edebiyatı. Diyanet İslam Ansiklopedisi. 28. Cild. Ankara: Meks, 2003.
2. Əzizəliyeva B. Görkəmli şərqşünas Aida İmanquliyevanın Azərbaycan elminin inkişafında rolu // <https://news.day.az/politics/521478.html>
3. Həmidov M. Aida İmanquliyevanın tədqiqat sferası // "525-ci qəzet", 3 oktyabr, 2015.
4. Həmidov M. Aida İmanquliyevanın tədqiqat sferası // "525-ci qəzet", 3 oktyabr, 2015.
5. İmanquliyeva A. "Ассоциация пера" и Михаил Нюйме. Москва: Наука, 1975, 145 с.

6. İmanquliyeva A. Cübran Xəlil Cübran (həyatı və yaradıcılığı). Bakı: Elm, 1975, 71 səh.
7. İmanquliyeva A. Корифейи новоарабской литературы. Баку:Элм, 1991, 324 с.
8. İmanquliyeva A. Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri (XX əsrin əvvəllərində Şərq və Qərb ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqəsi probleminə dair). Bakı: Elm, 2003, 400 s.
9. İmanquliyeva A. Cübran Xəlil Cübran. Bakı: Elm, 2002, 120 s.
10. Cübran C.X. Sükutun poeziyası / Ərəb, ingilis və rus dillərindən seçilmiş tərcümələr. Bakı, 2008, 273 səh.
11. İmam-i Rəbbani. Mektubat. I.Cilt. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2017.
12. Arıbaş M.A. Bir edebiyat sürgünü: Halil Cübran // <http://www.halilCubran.org/>
13. Khalil Gibran and the Baha'i Faith / <http://bahaiblog.net/site/2013/03/khalil-gibran-and-the-bahai-faith/>
14. Халиль Джебран: Воспоминания Джулиет Томпсон о Халиле Джебрane, рассказанные Марзие Гэйл (Marzieh Gail) // <http://www.bahaiarc.narod.ru/bios/Gibran.htm>
15. Халиль Джебран: человек и поэт / <http://www.bahaiarc.org/90-parabahai/1089-khalil-gibran>
16. http://az.wikipedia.org/wiki/Əmin_ər-Reyhani
17. http://az.wikipedia.org/wiki/Cübran_Xəlil_Cübran
18. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=124228>
19. Xəlilov S. Aida İmanquliyevanın yaradıcılığında Şərq və Qərb düşüncə tərzlərinin vəhdəti ideyası // Fəlsəfə və sosial-siyasi elmlər, № 3, 2009.
20. Əzizəliyeva B. Azərbaycan və dünya şərqşünaslığında parlaq imza: "Kaspi" qəz., 25 fevral, 2017.
21. Cəfərov V. Mixail Nüaymə poeziyası Azərbaycan dilində // "525-ci qəzet", 5 noyabr, 2015.

22. https://az.wikipedia.org/wiki/Mixail_Nüaymə
23. Həmidov M. Şərqə Qərb - Aida İmanquliyeva yaradıcılığında fərqli dünyalar, orta q dəyərlər // "Zaman" qəz., 2014, 2 oktyabr.
24. İmanquliyeva A. Qələmlər Birliyi və Nüaymə. Bakı: Elm, 2002, 180 s.
25. Həmidov M. Aida İmanquliyeva yaradıcılığında müqayisəli ədəbiyyat // "Zaman" qəz., 9-10 oktyabr, 2012.
26. Həmidov M. Mixail Nüaymənin şeirlərində həqiqət axtarışı // www.azyb.net/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=3106
27. <https://niftiyevibrahim.blogspot.com/2015/01/mikayl-naymi-mirdadn-kitab.html>
28. Əzizəliyeva B. Aida İmanquliyeva və ərəb ədəbiyyatının tədqiqi problemləri. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 304 s.
29. Bəhai duaları. Bakı: Azərbaycan Bəhailəri Milli Ruhani Məhfili, 2004, 352 s. [/http://web.archive.org/web/20120214060552/http://bahai.az/lib/prayers/prayersaz.shtml](http://web.archive.org/web/20120214060552/http://bahai.az/lib/prayers/prayersaz.shtml)

II HİSSƏ

MULTİKULTURAL İNCİLƏR:

**CÜBRAN XƏLİL CÜBRAN,
ƏMİN ƏR-REYHANİ
MİXAİL NÜAYMƏ**

CÜBRAN XƏLİL CÜBRAN
(1883-1931)

Cübran Xəlil Cübran

Cübran Xəlil Cübran «Suriya-Amerika məktəbi»nin görkəmli nümayəndələrindən biri olub, «Qələmlər birliyi»nin təşkilatçısı, rəhbəri və fəal üzvü də olmuşdur. Livanlı xristian olan C.X.Cübran Qərb və ərəb mədəniyyətlərinin varisi və daşıyıcısı olmuşdur. O, 1883-cü ildə Livanda anadan olmuş və orada ibtidai təhsil almışdır. 1895-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarına – Boston şəhərinə ailəsi ilə birlikdə köçsə də, 1898-ci ildə yenidən Livana qayıtmış və «əl-Hikmət» adlı katolik məktəbində oxumuşdur. Lakin ailə üzvlərinin ABŞ-da vəfat etmələri onun yenidən Bostona qayıtmasına səbəb olmuşdur.

Cübran 1908-1910-cu illərdə Parisdə İncəsənət İnstitutunda da təhsil almışdır. Parisdəki təhsilindən sonra Cübran ABŞ-a geri dönərək Nyu-Yorka köçmüş, burada özünün rəsm əsərlərinin müxtəlif sərgilərini təşkil etmişdir.

Cübran Nyu-Yorkda yaşayarkən məşhur mühacir ərəb yazıçıları ilə – Mixail Nüaymə və başqaları ilə görüşür. Cübranın ilk mətbu əsəri «Mühacir» qəzetində dərc olunmuş «Yenilikçi yazıçı» sərlövhəli məqaləsidir. Bundan bir müddət sonra bir-birinin ardınca onun iki hekayələr məcmuəsi – «Çəmənlər gəlinləri» (1906), və «Üsyankar ruhlar» (1908) kitabları çapdan çıxır. Bu əsərlər təhqidçilər tərəfindən «ərəb bədii nəsrinin ilk nümunələri» adlandırılmışdır.

Cübranın əsərlərində Livan gerçəkliyi təsvir olunur. Cübran əmindir ki, işıqlı gələcək üçün mübarizə aparmaq lazımdır, azadlıq arzusu ilə deyil, mübarizə ilə qazanılır. Bir sıra qiymətli əsərləri olan Cübranın «Peyğəmbər» (1923) əsəri onun yaradıcılığının zirvəsi hesab olunur və 100-dən çox dilə tərcümə edilib. Cübranın əsərlərində səmavi dinlər və sufizm vəhdət şəklində təqdim olunaraq, universal məhəbbət, insanlara olan sevgi tərənnüm olunur.

"Qərb xalqları keçmişdə bizim hazırladığımızla qidalanırlar, ... və öz mövcudluqları üçün bütün xeyirli şeyləri mənimsəyirdilər. İndi də Şərqi xalqları Qərbin hazırladığını yeyir".

"...Məsciddə səcdə edən, məbəddə sitayişdən usnmayan, kilsədə dualar qılan kəslər – sevmisəm sizi. Çünki siz də, mən də - bir vahid dinin övladlarıyıq, qəlbin kamilliyinə yol göstərən ilahi əlin bərk-bərk sarmaşmış barmaqlarıyıq".

"Mən bütün canlıların baş tacı olduğunu dərk etmiş insanı gördüm".

"Mən gözəllik allahının bəy, insan ruhunun gəlin olduğunu, bütün ömrün qədr gecəsinə çevrildiyini gördüm".

"Qan tökmək haramdır, elə isə onu krala kim halal etdi? Başqalarının malını qəsb etmək günahdır, bəs onda canları qəsb etməyi kim müdriklik adlandırdı?"

"Öz vətəninə mənsub olmayan adam, başəriyyəyə də mənsub deyildir".

"Dil bütün millətin və ya onun ümumi mahiyyətinin yaradıcılıq təzahürlərindən biridir. Əgər yaradıcılıq zəifləyirsə, dilin inkişafı da dayanır. ...Dayanmaq tənəzzüldür, tənəzzülünü arxasında isə ölüm və puçluq dayanır".

"Sevgi sizi çağırırsa, onun ardınca gedin, yolları nə qədər çətin və əzablı olsa belə".

"Bir-birinizi sevin, lakin məhəbbəti boyunduruğa çevirməyin".

"İstəyəyə vermək yaxşı işdir, lakin istəməyəyə vermək daha yaxşı işdir".

"Zəhmət – görünən məhəbbətdir".

"Rahət yata bilməyəcək yerin Ruhu, küləyin altında, əgər içinizdəki ən balacanın da ehtiyacları ödənməyibsa".

"Zalim öz pis əməlini eləyə bilməz, sizin hamınızın buna gizli razılığı olmasa".

"Sevgi yalnız azadlıqda çiçəklənir".

"Poeziya sözdə ifadə olunan əqidə deyil, qanı axan yaradan və ya gülümsəyən dodaqlardan çıxan himndir...".

"Şair – taxtından salınmış hökmdardır...".

"Poeziya – ürəkləri məftun edən müdriklikdir. Müdriklik isə fikir himnini ifa edən poeziyadır".

"Böyük şair – bizim sükutumuzu ifadə edə bilən şairdir".

"Gözəllik bütün insanlığın müqəddəs mülkiyyətidir".

"Baharın oyanışına və səhərin açılmasına diqqətlə baxın, – axı gözəllik baxanların nəsidir. Quşların nəgməsinə, bulaqların xışıltısına, çayların şırıltısına qulaq asın, – axı gözəllik dinləyənlərin nəsidir".

"Cisminizi məbəəd kimi gözəlliyə həsr edin, ürəyinizi qurbangah kimi məhəbbətə həsr edin, – axı gözəllik ona sitayiş edənlərin əvəzini verir".

"Get – həyat dilləndi, – yalnız qorxaq ləngiyir və yalnız cahil keçmişin şəhərindən ayrılı bilmir".

"İnsanın dəyəri onun nəyə nail olduğunda deyil, onun nəyə can atmasındadır".

"Bəşəriyyət əbədiyyət vadisindən ölməzlik dənizinə axan işıq çaydır".

"Mən sevdim insanları, çox sevdim. Mənim qanunumda insanlar üç cürdür. Biri həyatı lənətləyir, biri ona şükür edir, üçüncüsü isə onu seyr edir. Mən birincini onun bədbəxtliyinə, ikincini mülayimliyinə, üçüncünü müdrikliyinə görə sevdim".

"Mən sizin aranızda bir nəfəri hamınız kimi sevdim və hamınızı tək bir adam kimi sevdim".

"Biz allahların ucalıqlardan atdığı gümüş saplarıq, təbiət bizi tutur, bizimlə vadiləri bəzəyir".

"Sən nədən, ey Torpaq və kimsən? Sən mənədən, ey Torpaq! Sən mənim görən gözüm, ağlım, təxəyyülüm və arzularımsan. Sən mənim aclığım və həsrətimdən! Sən mənim ağrım və sevincimsən, sən mənim səhlənkarlığım və mənim diqqətimdən. Sən mənim gözlərimin fərəhi, qəlbimin ehtirası, ruhumun əbədiyyətsən. Sən mənimsən, ey Torpaq, ikimiz bir canıq, mən olmasaydım, sən də olmazdın!"

"İnsanlar hər şeyin mahiyyətidir".

"Sizin gündəlik həyatınız – sizin məbədiniz və sizin dininizdir".

"Gözəllik güzgüdə öz əksinə baxan əbədiyyətdir".

"Mən sizə özündə bütün insanları ehtiva edən sizin daha böyük «Mən»inizə çatmağı öyrədiram".

"Sizin uşaqlar – sizin uşaqlarınız deyil. Onlar Həyatın özünün özünə qarşı həsrətinin oğul və qızlarıdır. Onlar sizin vasitənizlə gəlirlər, lakin sizdən gəlmirlər, Sizinlə olmaqlarına baxmayaraq, sizə məxsus deyillər. Siz onlara öz məhəbbətinizi verə bilərsiniz, amma öz fikirlərinizi yox. Zira, onların öz fikirləri var. Siz onların bədənlərinə sığınacaq verə bilərsiniz, amma ruhlarına yox. Zira, onların ruhları sabahkı gündə sığınacaq tapmışdır, siz ora heç xəyalınızda belə gedə bilməzsiniz. Siz onlar kimi olmağa can ata bilərsiniz, lakin onları özünüza oxşatmağa çalışmamalısınız. Axı, həyat geriye axmır və dünəndə ləngimir".

"Malınızdan verəndə, siz yalnız cüzi bir hissəni verirsiniz. Özünüzdən verəndə isə həqiqətən vermiş olursunuz".

"Lakin elələri də var ki, aza malikdirlər və onun hamısını verirlər. ...Onlar o kəslərdir ki, sevinclə verirlər və sevinc onların mükafatı olur. ...Allah belələrinin əlləri ilə danışır və onların gözləri ilə yer üzünə gülümsünür".

"Yalnız məhəbbətlə işləyəndə siz özünüzü özünüzlə, digərləri ilə və Allahla bağlamış olursunuz".

"Zalımin zülmündə möminin də günahı vardır".

"Allah kimisə təqlid edərək ona səcdə edən cahillərdən xoşlanmır".

"Monastırın tarlalarını, üzümlüklərini və gümüşünü verin kasıb-kusuba, özünüz isə səpələnin dünyaya, biliyə ehtiyacı olan insanlara kömək edin; bu cür eləsəniz Göydəki Atamıza xoş olar".

"Özünüdərk – hər bir dərkən anasıdır!"

"Bəşəriyyət – əzəliyyətdən əbədiyyətə axan nur çayıdır".

"Ərəb mahiyyəti islamdan üç əsr əvvəl formalaşmış və öz fərdi varlığını dərk etmiş olsa da, ancaq Məhəmməd peyğəmbərlə doğuldu və qarşısındakı maneələri qasırga kimi dəf edən möhtəşəm bir əzəmətlə yüksəldi".

"Cisminizi məbəd kimi gözəlliyə həsr edin, ürəyinizi qurbangah kimi məhəbbətə həsr edin, – axı gözəllik ona sitayiş edənlərin əvəzini verir".

"Mən sənə olan nifrətimi insanlara olan sevgimə qurban verəcəm".

"Qədim zamanlarda bir İnsan var idi ki, insanları çox sevdiyindən və insanların onu çox sevdinə görə onu çarmıxa çəkmişdilər. Maraqlı işdir – mən dünən üç dəfə ona rast gəldim. Birinci dəfə o, polisdən xahiş edirdi ki, bir əxlaqsız qadını həbsxanaya atmasın. İkinci dəfə avaralarla avaralanırdı. Üçüncü dəfə məbədin divarlarının yanında casusla yumruq davasına çıxmışdı".

Əmin ər-Reyhani

ƏMİN ƏR-REYHANI (1876-1940)

Əmin ər-Reyhani 1876-cı ildə Livanda anadan olmuş, 1888-ci ildə ailəsi ilə birlikdə ABŞ-a köçmüşdür. Burada o, ingilisdilli məktəbdə təhsil almışdır. Məktəb illərində o, Amerika və Avropa klassiklərinin əsərlərini oxuyur, Qərb ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olur. Qərb və Şərq mədəniyyətlərini sintezə çalışan ər-Reyhani ərəblərin şanlı tarixi keçmişi və maddi-mədəni irsinin dirçəldilməsi yolunda da fəaliyyət göstərir. O, 1897-ci ildə Nyu-Yorkda ali hüquq məktəbinə daxil olsa da, xəstəliyi səbəbilə təhsilini yarımcıq qoyur. Müalicə almaq üçün Livana qayıtmağa məcbur olur. Burada o, ərəb yazıçıları və şairlərinin əsərləri ilə daha yaxından tanış olur. Ərəbcədən ingiliscəyə tərcümələrlə məşğul olur.

Nyu-Yorka qayıtdıqdan sonra bir sıra ədəbi cəmiyyətlərə qatılan gənc ədib burada çıxan "əl-Huda", "əl-İslah" və "əl-Əyyam" kimi ərəb jurnalları ilə fəal əməkdaşlıq edir. "Fransa inqilabına dair oçerk" (1902), "Qatırçı və rahib" (1904) və "Heyvanlar krallığında üçlü ittifaq" (1903) adlı ərəbcə ilk əsərləri Nyu-Yorkda nəşr edilir. Lakin kilsənin şiddətli tənqidinə rast gəlir.

Dini və sosial-ictimai məsələləri, milli siyasət barədə fikirlərini yazılarda əks etdirən ər-Reyhani təkcə mətbuatda çıxış etməklə kifayətlənmir, ərəb dünyasında gedən ictimai-siyasi proseslər, dini tolerantlıq barədə geniş mühazirələr edir. Xeyli sayda dinləyici kütləsini öz ətrafında toplayır. Məhz bu dövrdən etibarən fəal şəkildə ədəbi yaradıcılıq meydanına atılır və adını məhcar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi ərəb-Amerikan ədəbiyyatının tarixinə yazdırır.

1905-ci ildə Livana geri qayıdan ər-Reyhani 6 il ərzində ərəbcə iki cildlik məqalələr külliyyatı, alleqoriyalar kitabı, bir neçə qısa hekayə və teatr üçün bir neçə dram əsəri qələmə alır. Elə həmin ildə ərəbcə qələmə aldığı mənsur şeirlərlə müasir ərəb ədəbiyyatında çevriliş yaradır. Bu sahədə uğurları ona

"mənsur şeirin atası" ləqəbini qazandırır. Onun dünya ədəbiyyatına səs salan ilk əsəri "Reyhaniyyat" 1910-cu ildə nəşr olunur. Bu əsər gənc ədibi ədəbiyyat aləminə mütərəqqi yazar və uzaqgörən mütəfəkkir kimi tanıtdırır. Bir il sonra yazar özünün "Xalidin kitabı" əsərini qələmə alır. Əsər 1911-ci ildə Nyu-Yorkda nəşr olunaraq tez bir zamanda bestsellərə çevrilir və bütün dünyaya səs salır. Şərq-Qərb dixotomiyasını və din tematikasını tamamilə fərqli müstəvidən dəyərləndirən müəllifin bu mövzulardakı fikir və düşüncələri beynəlmiləl tolerantlıq devizinə çevrilir. 1912-ci ildə o, Bostondan Nyu-Yorka köçür və məhcar ədəbiyyatının digər görkəmli nümayəndəsi Cübran Xəlillə birgə "Qələmlər birliyi"nin əsasını qoyur.

Əmin ər-Reyhani vətənpərvər ictimai-siyasi xadim kimi ərəb ölkələrində gedən prosesləri Qərb dünyasına, Qərb ideyalarını isə Şərq dünyasına çatdırmaq yolunda aktiv fəaliyyət göstərmiş, "bəşər intibahının rəsulu" adlandırılmışdır. Onun azadlıq şüarı belə səslənirdi: "Biz nə Şərq, nə də Qərbik. Bizim sinəməzdə sərhədlər yoxdur. Biz azadıq: nə aypara, nə də xaçı arzu edirik. Nə Budda, nə də Məsiha yalvarır, nə müsəlman, nə də yəhudiyyə nifrət edirik. Biz azadıq!"

"Qurana görə müsəlman, İncilə görə xristianam".

"Bu şəxsiyyət irqidir: sami, hind-avropa (ari, yəni aşuri), iran, yunan, ərəb. O, dinidir: bəali, adonisi, təkaləhlə, xristian, islami, sufi. O, ədəbidir: şərqli-qərbli, şeiri-fəlsəfi, elmi-əməli. O, siyasidir: kübar (şərq) və demokratik (qərb). İradə baxımından əsilzadə, davranış baxımından sivilidir. Həm sadə, həm də mürəkkəbdir. Bu, qədim və yeni bir şəxsiyyətdir: kökləri ilə qədim, məhsulu ilə yeni... O, azaddır: inkişaf etməsi, böyüməsi və mənəvi bağlılığın davamlı olmasına zərurət olmadan məhdudlaşdırılmır".

"Şərq və Qərbin yekcins olmayan ümumi mədəniyyətindən doğan həqiqi və sağlam qurtuluş bu dini, ictimai və siyasi zamanənin xəstəliklərinə qarşı yeganə çarədir. Elə isə, qərbli Allaha üz tutmalı, şərqli isə Allaha [ibadəti] üzərindən bəzi ağırılıqları götürməlidir".

"Mən bu millətlər üzərindən tikanlı məftillərdən hörülmüş maneləri qaldırmaq, onları bir-birinə yaxınlaşdırmaq üçün adət-ənənə zəncirlərini çözmək istəyirəm".

"Mənim atım fikir, [həcc] yolum dəlil və sübutlara söykənən yəqinlikdir. Bu həyatda cismən aqlən və ruhən insana fayda verən hər şey məni maraqlandırır. Maddiyyətə həqarətli yanaşmır, mənəviyyəti rədd etmir, ruhaniyyəti inkar etmirəm. Lakin mən tarazlıq və bərabərliyə aşiq bir insanam".

"Məzlum və kiçik xalqlar elmlə qarşılaşdığı an onların hədəfləri yavaş-yavaş böyüyəcək, qolları qüvvətlənəcək və torpaqlarının maddi-mənəvi sərvətlərinə özləri sahiblənəcəklər. Yaxşı olardı ki, onlar elə başdan elm və azadlığın ilkin mənbəyini görsünlər və nuruna sahibləndikdən sonra zülmətə və çəhələtə [bir daha] geri dönməsinlər".

"Bu, ruhani və mənəvi bir dövlətdir: haqq və ədalətdən başqa tamahı, qardaşlıq, əmin-amanlıq və sülhdən savayı idarəçilik istəyi yoxdur. Onun haqimləri hikmət, fəlsəfə və sənət sahibləri, şüarı isə "hökumət xalq üçün, xalq isə hökumət üçündür!"

"Tolerantlıq cinayətin təkrarlanmaması üçün çox vacibdir. O, əsrin ruhu, mədəniyyətin kiçik irsindən bir sərvətdir".

"Sülhsevərlərin azadlığı hikmətlə birgə qəlblərində yaşayır və səssiz fəaliyyət göstərir. Onların özləri də azadlıqları kimi millətin, xalqın könlündə sakit və asudə yaşayırlar. Nəcib və şərafətli nəfslərinin ətri və gözəlliyi millətin digər qollarına da yayılaraq [hər bir üzvünə sirayət edir]. Onların azadlığı mənəvidir, çünki o, nəfsdən tamah, saxta şücaət, şəhvət və ehtiras buxovlarını kökündən qoparıb çıxarır".

"Qəlbinin səhifələrindən babalarının yazdığı təəssüb və həsəd kəlmələrini sil! Ruhunun lövhəsini təmizlə, dostum, yaxşı təmizlə! Onun üzərində yazan tək katib sən ol! Lövhəyə sonluğu gözəl olan "azadlıq", "həqiqət", "məhəbbət" və "gözəllik" sözlərini yaz! Pak və sadə bir insan ol və bütün bəşəriyyət üçün çalış!"

"Mən dinin siyasətdən ayrılmasına tərəfdaram, çünki yaxşı dərk edə bilməyən ki, millətlərin birləşməsi qarşısında duran ən böyük əngəl dini durğunluq və yolundan sapmadır".

"Dini dözümlülük bizim məzhəbimizə zidd olan məzhəblərə qulluq edən həmcinslərimizə münasibətdə göstərməli olduğumuz ehtiram və diqqətdir. Dözümlülük tək dində yox, insan ağılına gələ biləcək və böyüklü-kiçikli [hər kəsin] gördüyü işlərdə arzu edilən bir keyfiyyətdir: biz başqa qapını döymədən həmin bu qapıdan içəri daxil ola bilmərik..."

"Qardaşlıq ruhu öz şüarı altında müsəlman, xristian, druzd, livanlı, suriyalı, iraqlı və fələstinlini birləşdirir. Əgər bizim ilahımız, dinimiz, dağlarımız, səhralarımız, vadilərimiz eynidirsə, eyni siyasi cəkişmələrin mənəşəsində sıxılırsaq, məğər istəməzsiz ki, vətənimiz də eyni olsun, insanlar məzhəblərinə və dinlərinə görə ayrılmasın?"

"Mənim düşmənim xürafat və ətalət dünyasıdır. Mən insanın nəfsini və millətlərin ruhunu sarımış o süstlüyü silkələdərək yerindən oynatmalıyam. Əgər rəzillik və fəşadın bütün səbəbləri aradan qalxarsa, [o zaman] mən işimdə qətiyyətli və uğurlu olacağam... Mənim hədəfim onu oyatmaq, təşviq və təhrik etmək, şirnikləşdirməkdir".

"İnsanın təkamül və səadəti onun elmində və azadlığındadır".

"Tərətdiyiniz əməllərin mənsub olduğunuz dinin sizə öyrətdiklərinə zidd olmasından heç xəcalət çəkmirsiniz?"

"Peyğəmbər və Allahın elçiləri dinlə bağlı olan bütün məsələlərdə həmfikirdirlər. Budda, İsa, Məhəmməd, Zərdüşt arasında – qismən və ya əsaslı – heç bir qarşıdurma və ziddiyyət yoxdur. Əgər biz təvhid dinə uyğun gələnəri əxz edib ruhumuzla Allaha – məhəbbət, gözəllik, rəhmətdillik və firavanlıq mənbəyi olan ali başlanğıca doğru yüksəlsək, [o zaman] ədavət və məşəqqətə gətirib çıxaran itxıllarlardan uzaq olarıq".

"Mən dini və qəbilələrarası ədavətin yox olduğu, universal əbədi məhəbbət çiçəklərinin cücərdiyi bir zirvədəyəm. Elə bir zirvə ki, burada başəri mənfəət toxumları yetişir, gizli nifrat və ədavət yox olur, yerin hər tərəfində – şərqində və qərbində millətlər arasında olan düşmənçiliklər sona yetir".

"Ədəbi naminə öz səadətinə qurban verən ziyalı, vətəni yolunda mənsəbindən keçən siyasətçi, həqiqət uğrunda həyatını fəda edən alim kafir hesab olunsalar da, möminlik baxımından insanlar və din sahibləri arasında ən imanlı kimsələrdir. Çünki onların imanı Allaha, insan nəfsində gizli olan ilahi, həyatı və məsum gücədir".

"Hər dövrün öz kitabı, hər kitabın da öz dövrü var, xüsusilə azad insan, ailə, vətən, fikri və iradi mücadiləyə dair kitablar. Bu günün kitabına gəlincə, o, elm kitabıdır".

"Ədəbiyyat və sənət tanrısı bizim Rəbbimizdir. O, millətçilik, təfriqəçilik və hərisliyə həqarətlə baxır".

"İntibahın ən ümdə səbəblərindən biri xalqın keçmişinə yalan və mübaligədən, mənfəət və ehtiraslardan, [şəxsi] məqsəd və istəklərdən uzaq, tarix və mədəniyyəti ehtiva edən [yalansız] doğru bir eimlə bələd olmaqdır. Elə bir elm ki, keşmişdə qüsurlu olduğunu görüb ondan çəkinək, ətalətə sürüklədiyini görüb imtina edək, cəhalət saçdığını görüb düzəltməyə çalışaq... Ali nümunələr, əlverişli həyat tərzı, milli sivilizasiya, başəri intibah və tərəqqi gördükdə onunla təmsil olunacaq, millətin ləyaqət və əzəmətinin qurucuları, xalq və bizim xeyrimiz üçün çalışan qabaqcıllarının izi ilə gedək".

"Biz inanacağıq ki, Allah-təala hər yerdə mövcuddur və onun rəhməti bütün insanlar və heyvanlar üzərindədir...".

"İnsan nə kahin, nə əmir, nə də ki sultan kimi dünyaya gəlmiş, nə xristian, nə müsəlman, nə buddist, nə də ki məcusi kimi doğulmuşdur. İnsanları kölə edən şəriət qanunları, firqələrə ayıran dinlərdir. Bir insanın digərindən üstünlüyü yalnız ağılı, xilqəti, ədəbi və əxlaqı ilə mümkündür. Hər birimizə xalıqdan bir ləqəb verilib: o, əmir və sultanların titullarından daha şərəflidir. Bu, "insan" fəxri adıdır".

"Mən ağanın və nökrin qardaşımı!"

"Məgər insan bu dünyada millətçilik ab-havasına meyl etmədən, ruhu-nu dini təriqətçilik rənginə boyamadan yaşamaq iqtidarında deyil? Başər qardaşını onun dini inancına iftira yaxmadan, ...öz təəssübkeşliyi ilə öyünmə-dən, özünün dini və yaxud siyasi söylərini şişirtmədən qəbul edə bilməz?"

"Ey dünyanın sahibləri, günah işlətməkdə və düşmənçilik etməkdə də-rinə getməyin! Dünya və onun [keçici] nemətləri yolunda özünüzu ölümə məhkum etməyin! Bəsdır [tərətdiyiniz] istibad və zülm, qəddarlıq və zorakı-lıq, riya və xəbislik! Ədalətli olun!.. Ölkənizi ədalətlə möhkəmlədin, onun üzərindən zülm əlini çəkin!"

Mixail Nüaymə

MİXAİL NÜAYMƏ
(1889-1988)

Mixail Nüaymə 1889-cu ildə Livanda anadan olmuş, Rusiyada təhsil almışdır. Bir müddət ABŞ-da da yazıb yaranan Nüaymə 1932-ci ildə yenidən vətənə qayıtmışdır. Onun həyatı da, yaradıcılıq fəaliyyəti də Şərq ilə Qərb arasında cərəyan etmişdir. Nüaymə özünü yalnız ərəb yazıçısı hesab etmirdi. O, özü deyirdi ki, bütün başarıyyət üçün yazır. M.Nüaymə ərəb məhcər ədəbiyyatının digər əsas nümayəndələri kimi, milliyətcə ərəb, dini mənsubiyyətinə görə xristiandır. Bir Şərq ölkəsində doğulmuş və ömrünün çox hissəsini Qərb ölkələrində keçirmişdir. Bu cəhətlər ona Şərq və Qərb sivilizasiyalarını eyni dərəcədə mənimsəməyə və öz daxili aləmində bu müxtəlif düşüncə tərzlərini birləşdirməyə imkan vermişdir. Təsədüfi deyil ki, onun əsərlərində təkcə xristianlığa yox, həm də İslama aid müddəalar və dəyərlər ehtiva olunur.

M.Nüaymənin mifoloji və mistik mövzuya həsr etdiyi «Mirdadin kitabı» (1948) olduqca ciddi fəlsəfi problemləri aydınlaşdırılmasına xidmət edir. Bu əsərdə müəllif yenə də həyatın sonlu olmasından irəli gələn bir sıra fəlsəfi sualları cavablandırmağa çalışır. Öldükdən sonra gələcək nəsillərin yaddaşından silinmək təhlükəsi müzakirə edilir. Nüayməyə görə gələcək nəsillərə ötürülən ən böyük ərməğan din-iman, haqq-ədalət olmalıdır. İnsan bu dünyadan bu imanın yaşadığına əminlik hissi ilə getməlidir.

İslam düşüncəsi ilə əlaqə M.Nüaymənin əsərlərində nəfəs qarşı mübarizənin metod və formalarını araşdırarkən ortaya çıxır. Məsələn, onun «Mirdadin kitabı»nda dağın başına yüksəlişin pillələri və məqamları təsəvvüf fəlsəfəsindəki hal və məqamlar konsepsiyasına uyğun gəlir.

M.Nüaymənin ideyaları L.N.Tolstoyun fikirləri ilə də müqayisə edilə bilər: onun din fəlsəfəsinin əsasında özünü təkmilləşdirmə, öz qüsur və nəfsi ilə mübarizə, əməli xeyirxahlığın gücünə inanmıdır. Nüayməyə görə, insa-

nın etdiyi xeyirxahlıq zəhəri mərasimlərə riayət etməkdən yüksəkdə durur və buna görə də Allah üçün daha əziz və daha istəniləndir.

M.Nüaymə görkəmli yazıçı və ədəbiyyat tənqidçisi olmaqla yanaşı, həm də böyük mütəfəkkir olub, xristianlıqdan daha çox, təsəvvüf ənənələrini bədii yaradıcılığında məharətlə tərənnüm etmiş, Şərq ilə Qərb arasında iman və zehniyyətin vəhdətindən çıxış etmişdir.

"Biz sənə inanırıq, inanırıq, Rusiya!
Qəlbimizdə sönməyən, alovlu bir inam var.
Sənin xoşbəxt günlərin səs salacaq dünyaya
Bütün guşələrini bəzəyəcəkdir bahar".

"Mənim həyatım bu ölkənin (Rusiyanın) həyatına çox sıx şəkildə bağlandı. Mən özümü onun oğullarından biri hesab etməyə başladım".

"Əgər insanlar Allahı tanısaydılar, onlar yəhudilərə, xristianlara, müsəlmanlara bölünməzdilər, insan insanın qanını tökməzdi".

"...Sən Tanrıdan bir təcəllisən!"

"Əgər mən sənin səsin deyiləmsə, Onda söylə, kimin səsiyəm mən?"

"Nə qədər ki, qurtuluş yolunun içimizdə olduğunu anlamamışıq, izlərimizi orda-burda axtarmağa davam edəcəyik".

"Seminariyada mən tezliklə rus ədəbiyyatını öyrənməyə başladım. Mənim qarşımda sanki möcüzələrlə dolu yeni bir dünya açıldı. Mən acgözlüklə oxuyurdum. Mənim təkrar oxumadığım hər hansı bir rus yazıçısı, şair və filosofu çətin tapılandı".

"Mən rusların yazdığı kimi yazmağı arzulayırdım".

"Belinski mənə ədəbi fəaliyyətdə düzgünlük, güc, xeyirxahlıq və gözəllik mənbəyini, yazıcının ruhunun əzəmətinə... açib göstərdi".

"Ədəbi fəaliyyətdə mənim ilk qaygım ədəbiyyatda riyakarlığa qarşı inadla müharibə elan etmək oldu".

"İnsanın mənəvi gücü tükənməzdir. Bu, onu heyvanlar aləmindən yüksəklərə qaldıran, varlıq zülmətində yolunu işıqlandıran, həyata məhəbbət aşılayan, bizim daxilimizdə ümid qığılcıqları yandıran, bizi bilinməz aləmlərə aparan gücdür".

"Yalnız o abidələr əbədidir ki, onlarda əbədi ruh yaşayır".

"Poeziya həmişə insanın mənəvi tələbatlarından biri olacaq, çünki onda insanın gözəllik, ədalət, həqiqət və səadət arzuları təcəssümünü tapır".

"Canlı gerçəklikdə çox gözəlliklər var, ancaq bu gerçəklikdən həzz almaq üçün biz əvvəlcə öz fikrimizdə ona yiyələnməliyik".

"Şair peyğəmbərdir, ona görə ki, başqalarının görə bilmədiyi gizlinləri qəlbi ilə görür. Vaizdir, ona görə ki, o, doğruluq və gözəllik şəklində ilahiyyə xidmət edir".

"Bəşəriyyətin inkişafı ilə onun nitqi də inkişaf edir".

"Hər bir böyük şair ona görə böyükdür ki, onun iztirablarının və səadətinin kökləri cəmiyyətin və tarixin dərin qatlarındadır, nəticə etibarilə o, cəmiyyətin, zamanın, insanlığın bir üzvü və nümayəndəsidir".

"Teatrdə işdən və həyatı qayğılardan yorulmuş Qərb tamaşaçısı ruhən dincəlir, orada təsəlli, istirahət və mənəvi qida tapır".

"Poeziya həyatın özüdür. ...Amma bu gerçəklikdən həzz almaq üçün biz əvvəlcə ona fikrimizdə yiyələnməliyik, bu isə yalnız iki şəraitdə mümkündür: biz onu bütövlükdə və həm də əyani olaraq dərk etməliyik".

"Məni harada və kimdən doğulduğum maraqlandırmır. ...Mən bu ucsuz-bucaqsız dünyanın oğluyam".

"Əgər insanlar Allahı tanısaydılar, onlar yəhudilərə, xristianlara, müsəlmanlara bölünməzdilər, insan insanın qanını tökməzdi".

"Bütün insanların əllərinin, fikirlərinin və ürəklərinin bir vahid əməkdaşlığında birləşməli olduğu və sonra bu əməyin nəticələri hamının arasında bərabər bölünməli olduğu halda, adamlar niyə bir-biri ilə vuruşurlar?"

"Tanrının vahidliyinə inam varlığın yeganə qanunudur. Onun başqa adı məhəbbətdir".

"İnsan ilahi "toxum"dur. ...Bu toxumda hökmranlığın bütün qüvvələri – hər şeyi bilməkdən hər şeyi bacarmağa qədər hər şey var. Onun böyümək imkanları hədudsuzdur".

MÜNDƏRİCAT

UNUDULMAZ ... (Kamal Abdulla).....3

I HİSSƏ

**AİDA İMANQULİYEVANIN ANADAN OLMASININ
78-Çİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR EDİLMİŞ
"ŞƏRQ-QƏRB ƏLAQƏLƏRİNİN MULTİKULTURAL TƏDQIQI"
MÖVZUSUNDA KEÇİRİLMİŞ DƏYİRMİ MƏSƏLƏSİNİN
(Bakı-09.10.2017) MATERİALLARI**

Çeşmə Hacıyeva	
AİDA İMANQULİYEVANIN MULTİKULTURALİZMİN İNKİŞAFINDA ROLU	8
Bəşirə Əzizəliyeva	
AİDA İMANQULİYEVANIN TƏDQIQATLARININ ƏSAS MƏZİYYƏTLƏRİ: MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİ.....	10
Mahir Həmidov	
ŞƏRQ-QƏRB – AİDA İMANQULİYEVANIN YARADICILIĞINDA FƏRQLİ DÜNYALAR, ORTAQ DƏYƏRLƏR	18
Rəşad İlyasov	
AİDA İMANQULİYEVANIN YARADICILIĞINDA İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNİN QƏRBƏ TƏSİRİ MƏSƏLƏSİ.....	24
Əli Fərhadov	
AİDA İMANQULİYEVANIN YARADICILIĞINDA ƏRƏB MƏHCƏR ƏDƏBİYYATINA MULTİKULTURAL BAXIŞ.....	29

II HİSSƏ

**MULTİKULTURAL İNCİLƏR:
CÜBRAN XƏLİL CÜBRAN, ƏMİN ƏR-REYHANİ, MİXAİL NÜAYMƏ**

CÜBRAN XƏLİL CÜBRAN (1883-1931).....	49
ƏMİN ƏR-REYHANİ (1876-1940).....	58
MİXAİL NÜAYMƏ (1889-1988).....	66

Çapa imzalanıb: 10.04.2019.
Format: 60x84 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 4,5 c.v. Tiraj: 100. Sifariş № 61.

